

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ विषयपरिचय

वि.सं. १९९३ माघ २० गते सप्तरीको बयरवा गा.वि.स.मा सिता नरमर्दन थापा र माता भोजकुमारी थापाका गर्भबाट जगतमर्दन थापाको जन्म भएको हो । हाल, काठमाडौँको लाजिम्पाट रानीबारीमा आफ्नु एक मात्र छोरा मोहितमर्दन र बुहारी दिपा थापासँगै बस्दै आएका छन् । उनले वि.सं. २०११ सालदेखि नेपाली साहित्यमा कलम चलाएका हुन् र २०१३ सालमा रेडियो नेपालबाट पहिलो पटक कविता वाचन गरी आफ्नो औपचारिक साहित्यिक यात्रा शुरुवात गरेका हुन् । थापा साहित्यमा मात्र होइन सङ्गीततिर पनि पोख्न छन् । जीवनको पूर्वाद्धतिर अचानक साहित्य र सङ्गीत क्षेत्रमा प्रवेश गरेका थापाले आफ्नो आर्थिक अभावले गर्दा ३३ वर्षसम्म सरकारी सेवामा आफ्नो गरिमामय पदीय दायित्व पूरा गरेका छन् । उनका गीतमा आफ्नै जीवनमा आएका सुख, दुःख, आरोहअवरोह, हाँसो-आँसु, अनेकौँ उतारचढावले गर्दा नेपाली साहित्यमा गीतका माध्यमबाट योगदान दिएका छन् । साथै उनको आफ्नो जीवनको अनुभवले गीतमा विशेष योगदान भएकाले यसै पक्षमा आधारित भई जगतमर्दन थापाको गीतकारिता तयार पारिएको छ । जगतमर्दन थापाका प्रकाशित गीत सङ्ग्रहहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

- दिलको आवाज (अन्नपूर्ण प्रेस, वि.सं. २०२१)
- ४० वर्ष अघि ४० वर्ष पछि गीति क्यासेट, म्यूजिक नेपाल, २०५८ ।
- मनको शान्ति गीति क्यासेट, म्यूजिक नेपाल, २०६८ ।

१.२ समस्याकथन

नेपाली गीति क्षेत्रमा कलम चलाउने गीतकारमध्ये जगतमर्दन थापा पनि एक हुन् । उनको जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्वमाथि शोध भइसकेको छ । थापाको गीतहरूको विस्तृत अध्ययन हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा गीतितत्वका आधारमा गीतहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्न प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य समस्या रहेको छ । यसैले मूल समस्याका रूपमा निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) नेपाली गीतको इतिहासमा जगतमर्दन थापाको स्थान के कस्तो रहेको छ ?

(ख) गीति तत्वका दृष्टिले उनका गीत के कस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

जगतमर्दन थापाका गीतहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । मूल उद्देश्यसँगै समाविष्ट भएर आउने अन्य उद्देश्यहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) जगतमर्दन थापाको स्थान निरूपण गर्नु ।

(ख) गीति तत्वका दृष्टिले जगतमर्दन थापाको गीतहरूको अध्ययन गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

गीतकारका रूपमा वि.सं. २०११ सालदेखि परिचित भएका गीतकार जगतमर्दन थापाको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको सङ्क्षिप्त अध्ययन अनुसन्धान भए पनि गीतकार थापाका बारेमा भएका चर्चालाई सङ्क्षिप्त र कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- बसन्त कुमार शर्मा 'नेपाल' ले **दिलको आवाज** (२०२१) गीत सङ्ग्रहको भूमिका लेखमा जगतमर्दन थापालाई मधुर गीतका गायक, मर्मस्पर्शी अनुभवका रेखात्मक अभिव्यञ्जनामा सफल गायकका स्थानमा राखेका छन् ।
- घटराज भट्टराईले **नेपाली लेखनकोश** (२०५६) मा जगतमर्दन थापाको परिचय दिई उनलाई गीतकारका रूपमा चिनाउँदै यिनी चर्चा गर्न लायक भए पनि न उनी आफै चर्चित भए न कसैले चर्चामा ल्याए भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।
- दयाराम पाण्डेयले 'पुनः जुर्मुराउँदैछन् जगतमर्दन थापा', **स्पेसटाइम** (वर्ष १, अंक ९०, २०५७, माघ १० गते मंगलबार) को लेखमा पुराना गायक जगतमर्दन थापा लामो समयको मौनतापछि फेरि साहित्यिक र साङ्गीतिक क्षेत्रमा जुर्मुराएको उल्लेख गर्दै थापाले रेकर्ड गराएको पहिलो गीतको बोलसमेत दिएका छन् ।
- डब्बु क्षेत्रीले 'बहुमुखी प्रतिभाका धनी जगतमर्दन थापा', **राजधानी** (वर्ष १, अंक ८३, पृष्ठ २, २०५८ भाद्र ९ गते शनिबार) को लेखमा जगतमर्दन थापालाई कूशल गीतकारका रूपमा चिनाएका छन् ।
- 'गीतहरूको स्तर घट्दै गएको छ' **गोरखापत्र** (वर्ष १०१, अंक ११३, पृष्ठ १३, २०५८ भाद्र ११) को प्रकाशित लेखमा लामो समयको अनुभव सँगालेका जगतमर्दन थापाले पहिले र अहिलेको सङ्गीतमा आएको परिवर्तनको मूल्याङ्कन गर्दै अहिले धेरै गीतको सिर्जना भएको तर ती गीतको स्तर भने घट्दै गएको विचार व्यक्त गरिएको छ ।
- 'जगतमर्दन थापाको गीति एल्बम विमोचित', **राजधानी** (वर्ष १, अंक १३५, पृष्ठ ११, २०५८ कार्तिक २ गते विहिवार) को लेखमा गीतकार, जगतमर्दन थापाको

पहिलो गीति एल्बम ४० वर्ष अघि ४० वर्षपछि प्रमुख अतिथि नरराज ढकालले विमोचन गरेको चर्चा गरिएको छ ।

- थापा पुनः साहित्य, **गोरखापत्र** (वर्ष १०१, अंक १६५, पृष्ठ १२, २०५८, कार्तिक २ गते) प्रकाशित शीर्षकहरूको लेखमा म्युजिक नेपालद्वारा प्रस्तुत ४० वर्षअघि ४० वर्षपछि गीति एल्बम नरराज ढकालद्वारा विमोचन गरिएका र यस एल्बम गायिकाद्वय लोचन भट्टराई र शर्मिला बर्देवाले साथ दिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।
- **कान्तिपुर** (वर्ष ९, अंक २२६, पृष्ठ १६, २०५८ कार्तिक १६) मा जगतमर्दन थापाले पुनः सुरिलो आवाजमा गीत गाएर ४० वर्ष अघि ४० वर्षपछि गीति एल्बम निकालेका हुनाले उनको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै सम्पूर्ण थापा परिवार तथा शुभचिन्तक सङ्गीतप्रेमी साथीहरूको शुभकामना सन्देश उल्लेख गरिएको छ ।
- ध्रुव लम्सालले गरेको जम्काभेट 'सङ्गीत सकेर सकिँदैन' **राजधानी** (वर्ष २, अङ्क १३८, पृष्ठ ८, २०६९, कार्तिक ९) को प्रकाशित लेखमा साहित्य, सङ्गीत र गायनसँग सम्बन्धित रहेर जगतमर्दन थापासँगको अन्तर्वार्ता प्रस्तुत गरिएको छ ।
- दिपेन्द्र/दिवसले 'उमेरले छेकेन मनलाई' **स्पेशटाइम** (वर्ष २, अङ्क ३४५, पृष्ठ ५, २०६९, कार्तिक ११ गते) मा प्रकाशित लेखमा उमेरको कारणले रक्तचापमा सुप्तता आए पनि सङ्गीतको झङ्कार अझ जगतमर्दन थापा न साना साना बगिरहेको चर्चा गरेका छन् ।
- कृष्णहरि बरालले **गीतः सिद्धान्त र इतिहास** (२०३०) पुस्तकमा जगतमर्दन थापालाई गीतकारका रूपमा चिनाउँदै उनले प्रेमका संयोग र वियोग मभावका गीतका साथै राष्ट्रिय भाव झल्काउने खालका गीतहरू लेखेको कुरा केही गीतका पङ्क्तिसहित उल्लेख गरेका छन् ।

- अशोक राई 'प्यासी' ले अन्नपूर्ण पोष्ट (वर्ष ६, अंक ३३०, पृष्ठ ७, २०३४ चैत्र १६) को 'रसिलो बुढेसकाल' शीर्षकको लेखमा गीत गाउँदै गरेका जगतमर्दन थापाको तस्वीर दिई गीत सङ्गीतले बुढेसकाललाई रसिलो बनाउँदै लगेको विचार व्यक्त गरेका छन् ।

गीतकार थापा तथा थापाका गीतहरूका बारेमा उपयुक्त फुटकर एवम् सङ्क्षिप्तता टिप्पणी बाहेक गीतकार थापाको विशद् एवम् विस्तृत अध्ययन भएको पाइँदैन । गीतहरूको सम्यक विश्लेषण विना गीतकारको यथार्थपरक मूल्याङ्कन एवम् स्थान निर्धारण समेत हुन नसक्ने हुँदा प्रस्तुत शोधपत्रमा थापाको गीतिकारिता र गीत विदामै प्रकाश पारिएको छ । गीतकार थापाका गीति वैशिष्ट्य, मौलिक धार पहिचान एवम् नेपाली गीति क्षेत्रमा उनको स्थान निर्धारण र मूल्याङ्कन यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

नेपाली साहित्यका विविध विधामध्ये गीत विधामा सशक्त रूपमा कलम चलाउने स्रष्टा जगतमर्दन थापालाई गीतकारका रूपमा सबै सामु चिनाउने प्रयास गरिएको छ । उनका बारेमा जान्न चाहनेहरूका निम्ति यो शोधकार्यले केही थप राहत मिल्नेछ । उनको खासै चर्चा नभए पनि यस शोधकार्यले गर्दा उनका सबै गीतहरूको अध्ययन गर्दै जगतमर्दन थापाको गीतिकारिताको बारेमा जान्न इच्छुक जो कोहीका लागि सन्दर्भ सामग्री समेत हुनेमा यसको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

जगतमर्दन थापाको जीवनका विविध पक्षको परिचय दिई गीत सिद्धान्तको तथा विभिन्न साहित्यिक उपकरणका आधारमा उनका हालसम्मका अप्रकाशित, प्रसारित एवम् सम्पूर्ण गीतहरूको अध्ययन विश्लेषणमा केन्द्रित रहनु यस शोधपत्रको सीमा रहेको छ ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र जगतमर्दन थापाको गीतिकारिता शीर्षकमा केन्द्रित रहेको हुँदा विभिन्न स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । शोधपत्र सम्पन्न गर्ने कार्यमा सामग्री सङ्कलन गर्दा पुस्तकालयीय अध्ययन, शोधनायकसँग अन्तर्वार्ता विधिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसरी सङ्कलित सामग्रीलाई गीत सिद्धान्तहरूको आधारमा विवरणात्मक एवम् विश्लेषणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित रूपमा राख्न विभिन्न परिच्छेदमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

(क) परिच्छेद एक : शोधपरिचय

(ख) परिच्छेद दुई : गीतको परिचय, परिभाषा, तत्त्व र विशेषता

(ग) परिच्छेद तीन : नेपाली गीति परम्परामा जगतमर्दन थापाको स्थान

(घ) परिच्छेद चार : गीति तत्त्वका आधारमा जगतमर्दन थापाका गीतहरूको विश्लेषण

(ङ) परिच्छेद पाँच : उपसंहार तथा निष्कर्ष

उपर्युक्त परिच्छेदलाई आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकमा वर्गीकरण गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसको अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थ सूची पनि राखिएको छ ।

परिच्छेद : दुई

गीतका परिचय, परिभाषा, तत्त्व र विशेषता

२.१ परिचय

गीत अत्यन्त प्राचीन र लोकप्रिय विधा हो । गीत हृदयलाई आल्हाद प्रदान गर्ने उत्कृष्ट विधा पनि हो । 'गीत' तत्सम शब्द हो । यो शब्द 'गै' धातुमा लागेर बनेको र यसले गाइएको कुनै रचना विशेषलाई सङ्केत गर्छ ।^१ गीतमा लयात्मकता, गेयात्मकता र भाव लहरको उत्कृष्ट संयोजन रहेको हुन्छ । गीत दुःख सुखमा गुनगुनाउने उत्कृष्ट रचना हो । 'गीत' शब्दले वाद्ययन्त्रसहित वा वाद्ययन्त्र बाहेक एकलै वा सामुहिक रूपमा पनि गाउन सकिने विशेष रचना भन्ने बुझाउँछ । कतिपय आफ्ना दुःख, बेचैनी विरह तथा वेदना भूल्ल गीत सुन्छौ र खुशी एवं आल्हादलाई अभ्युत्कर्षमा पुर्याउन पनि गीत नै सुनेर नाच्छौ ।^२

पूर्वीय साहित्यमा गीतको प्राचीनताको कुरा गर्दा यसको विकास बौद्धिक कालदेखि नै भएको पाइन्छ । पूर्वीय प्राचीनतम ग्रन्थ ऋग्वेदमा गान शब्दको अर्थमा गान शब्दको अर्थमा गाथा शब्दको प्रयोग पाइन्छ ।^३ ऋग्वेदपछि सामवेद गीतका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ । सामवेद स्वयम् गानयुक्त वेद हो र सामको अर्थ नै वास्तवमा गीत हो ।^४ पूर्वीय जगत्मा गीतको बीज विभिन्न वेदमा वर्णित देवदेवीहरूको भावपूर्ण स्तुति र प्रार्थनाहरूमा प्रशस्त भेट्न सकिन्छ ।

अङ्ग्रेजीमा गीतलाई 'सङ्' तथा 'लिरिक' शब्दको प्रयोग गरिएको छ । 'सङ्' शब्दले सामान्यतः गाइएका रचना विशेषलाई बुझाउने गर्छ, तापनि गाइने उद्देश्यले

^१ कृष्णहरि बराल, गीत : सिद्धान्त र इतिहास (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६०), पृ. १५ ।

^२ व्याकुल माइला, नेपाली गीत सङ्ग्रह (काठमाडौं : चाँदनी प्रकाशन प्रा.लि., २०५९), भूमिका ।

^३ सूर्यकान्त, बैदिक कोश, (बनारस : हिन्दु युनिभर्सिटी, ई. १९६३), पृ. १२७ ।

^४ परमानन्द शास्त्री, संस्कृत गीति काव्यका विकास (मोरठ : प्रतिष्ठान, सुभाषनगर, २०२२), पृ. ७ ।

देखिएको रचनालाई पनि यस अर्थमा लिएको पाइन्छ । 'लिरिक्स' शब्द ग्रीसेली भाषाबाट विकसित भएको हो । प्राचीन ग्रीसेली भाषाबाट लायर (विणासँग केही मात्रामा मिल्ने एक प्रकारको बाद्ययन्त्र) सँगै गाइने भएको हुनाले गीतलाई 'लिरिक्स' भनिएको हो । इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकाना भोल्व्युम - १७ मा 'लिरिक' लाई गीति कविता र गीत गरेर छुट्टै विवेचना गरी गीतिकविताले एउटै वक्ताको भाव तथा विचार प्रस्तुत गर्ने अआख्यानात्मक कवितालाई बुझाउने र गीतले चाहिँ गाइएको वा गानका लागि तयार गरिएको रचनालाई बुझाउने कुराको चर्चा गरिएको छ ।^५

पाश्चात्य साहित्यमा गीतको प्रयोग इलियड र ओडिसी आदि महाकाव्यमा पनि गीतका प्रशस्त प्रतिबिम्बहरू पाइएका छन् । ईस्वी पूर्व २५०० तिर थालिएको गीतको परम्परा पश्चिममा निकै लामो रहेको छ । इलियड र ओडिसी आदि पश्चात साहित्यका महाकाव्यमा गीतका प्रतिबिम्बहरू छन् । त्यसबेला शोक, गीत, राजाको सम्बोधन गरी तयार पारिएको सम्बन्धन गीत, भक्ति गीत, यसबेलाका नमुना हुन् । 'पश्चिममा पहिलेदेखि नै प्रचलनमा रहेको सम्बोधन सो गीत करुण गीत, एकल गीत, बहुल स्वर गीत, विरक्तिबाट पनि गीतको प्राचीनता नै साङ्केतित हुन्छ ।'^६

यसरी पूर्वीय साहित्यमा 'गीत' तथा 'गाना' र पश्चिममा 'सङ्.' तथा 'लिरिक्स' जे भनेर चिनाइए पनि गीतमा गेयात्मकता, लयात्मकता तथा भावको उच्छलन हुनैपर्ने कुरामा दुवै थरीको अभिमत रहेको छ । प्राचीन इतिहास बोकेको 'गीत' हाल सबै साहित्यिक विधा उपविधाहरूलाई पछि पाउँ जनमानसमा अत्यधिक लोकप्रिय बन्न पुगेको छ ।

^५ कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. १३ ।

^६ खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, 'पुराना पीढिका कवि हरिभक्त बुढाथोकी सिर्जनाधर्मिता', हाम्रो देश हाम्रै भविश्य, (काठमाडौँ : विराज बुढाथोकी), २०६२, पृ. ३ ।

२.२ परिभाषा

‘गीत’ भन्ने बित्तिकै जो कोहीले पनि गाइएको रचना विशेष भन्ने बुझिन्छ । शब्द, सङ्गीत र स्वरको त्रिवेणीबाट गीतको वास्तविक स्वरूप प्राप्त हुन्छ । यी तिनै सम्मेलित भएपछि गीतले आफ्नो महत्त्व स्थापित गर्दछ ।^७ गीत हृदयबाट प्रस्फुटित मार्मिक भाव हो । गीतमा ओठको भाव भाषा हृदयबाट प्रकटिदिन्छ । मनको बह, गहिरो र मार्मिक बनिदिन्छ । बढी वेदना र मार्मिकताले उकुस मुकुस बनेर गहिरो खाल्डो खदिनिन्छ ।^८

गीतले दुःख सुखलाई मात्र प्रस्तुत गर्दैन यसले सबै खालका परिस्थितिहरू प्रस्तुत गरेको हुन्छ । यसले प्रमुखतः मनोरञ्जन प्रदान गर्छ । उकाली ओराली, भरना, डाँडा काँडा, लेकबेसी आदि सबैलाई स्पर्श गर्दै सङ्गीतको बेजोड ध्वनिमा गीत गुन्जन्छ । भावनात्मक प्रवाहमा बग्ने गीतको जन्म मान्छेका सुखद र विषादपूर्ण तीव्र अनुभूतिबाट हुन्छ । यसै कारणले गीतकार आफ्ना गीतका माध्यमबाट सहानुभूतिका तीव्रता श्रोताहरूको हृदयमा सहज रूपमा उतार्न सफल हुन्छ ।^९

गीत सरल, सङ्क्षिप्त र कोमलताको ओतप्रोत हुन्छ । शब्द, सङ्गीत र स्वरको संयोजनबाट यसले आफ्नो पूर्ण स्वरूप प्राप्त गर्दै श्रोताको मनमनमा गुन्जयमान हुन्छ ।

गीत के हो त भन्ने विषयमा धेरै विद्वान्हरूले परिभाषा दिए तापनि तल केही महत्त्वपूर्ण परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गीत लय हालेर गाइने छन्द वा वाक्य हो ।

- बालचन्द्र शर्मा, नेपाली शब्दकोश

---

^७ ऐजन, पृ. ३ ।

^८ राममणि रिसाल, नेपाली काव्य र कवि (काठमाडौं : साभा पकाशन, २०३९), पृ. २६९-२८० ।

^९ लालधर त्रिपाठी, गीतकाव्यका विकास, (वाराणसी: हिन्दी प्रचारक पुस्तकालय, इ. १९६१), पृ. ४ ।

गीत पक्षको त्यस छोटो र आख्यानरहित गेय संरचनालाई भनिन्छ, जसमा कुनै भाव वा विचारका प्रक्रियाको अथवा मानसिक अवस्थाको तीव्र अभिव्यक्ति हुन्छ ।

- मोहनराज शर्मा, समकालीन समालेचना : किताबका सिद्धान्त र प्रयोग

एउटै वक्ताको भाव तथा मनस्थिति सरलताका साथ अभिव्यक्त भएको अनभूतिप्रधान त्यस्तो अआख्यानात्मक तथा अनाटकीय आत्मपरक रचनालाई गीत भनिन्छ, जुन सङ्क्षिप्त हुनुको साथै खास प्रकारको लय तथा सङ्गीत व्यवस्थामा अवद्ध हुन्छ ।

- डा. कृष्ण हरि बराल, गीत : सिद्धान्त र इतिहास ।

जीवन भोगाइका क्रममा प्राप्त भाव र अनुभूतिको कलात्मक संवेगात्मक र गेयात्मक प्रस्तुति नै गीत हो ।

- डा. मोहन हिमांसु थापा, साहित्य परिचय

यी माथिका सबै परिभाषाहरूले मानवीय हृदयको भाव-पुञ्ज भएको अआख्यानात्मक आत्मपरक सङ्क्षिप्त कोमल रचना नै गीत हो भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेका छन् जसले गीतलाई गेयात्मक वा गाउनयोग्य विधाका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । साथै आख्यान र नाटकभन्दा भिन्न मानसिक अवस्थाको अभिव्यक्ति गर्ने विधाका रूपमा पनि गीतलाई चिनाइएको छ । भाव वा विचारको उपस्थिति गीतमा हुन भए पनि यो विवरणात्मक र वर्णनात्मक नभएर वृत्तात्मक ढाँचाको हुने कुरा उपर्युक्त परिभाषाबाट बुझ्न सकिन्छ । सबै परिभाषामा गेयात्मकतालाई जोड दिएकोले गीतमा एक किसिमको अन्तरसङ्गीत सिर्जना गर्ने पद्यात्मक संरचनाको आग्रह गरिएको बुझिन्छ । यी सबै परिभाषाका आधारमा गीतलाई निम्नानुसार परिभाषित गर्न सकिन्छ । जीवन र जगत्को घटना मानवीय अनुभव, हाँसो रोदन, सुःख, दुःख मिलन विछोड विरह, वेदनालाई आत्मसाथ गरेको हुन्छ, र यसले सङ्गीत र स्वरको संयोजनमा पूर्णता प्राप्त गर्छ ।

२.३ गीतको तत्त्वहरू

गीत आफैमा एउटा पूर्ण संरचना हो । यो बन्नको लागि विभिन्न तत्त्वहरू एक आपसमा मिलेर रहेका हुन्छन् । गीत मूलतः गेय विधा भएको र आत्मपरक हुने हुँदा यसमा सङ्गीत पक्ष र कल्पना पक्ष समेटिनुका साथै अनुभूतिका भावहरू तीव्र रूपमा प्रयोग भएका हुन्छन् । यसरी अनुभूति पोख्ने क्रममा मानिसले भाषालाई माध्यम तुल्याउने हुँदा गीतको तत्त्वका रूपमा समेत गरेको पाइन्छ । एउटा गीत बन्नका लागि मुख्यतः निम्न तत्त्वको आवश्यकता पर्दछ ।

२.३.१ भाव

‘भाव गीत तथा गीति कविताका लागि अनिवार्य हो । भावको अभावमा कुनै पनि गीत तथा कविताले उत्कृष्टता प्राप्त गर्न सक्दैन ।^{१०} गीतमा रचनाका मुख्य गरी नै यसको केन्द्रीय भाव हो ।’^{११} गीतमा गीतकारले आफ्ना विचार वा भावलाई अनुभूतिमय बनाएर प्रस्तुत गरेको हुन्छ । मान्छेको अन्तर हृदयमा सञ्चित भावहरू संवेगद्वारा जागृत भएर बाहिर निस्कन्छन् । गीतमा भाव मूलतः भाषाका माध्यमद्वारा प्रकट हुन्छ र यो दुःख सुखात्मक जस्तो भए पनि हृदयमा अवस्थित यथार्थमुलक सत्य वा मानसिक सत्यको अभिव्यक्ति छ । पूर्वीय साहित्याचार्यका अनुसार स्थायी भाव नौ किसिमका हुन्छन् । रति, हास, शोक, क्रोध, उत्साह, भय, जुगुरसा, विस्मय, शम हुन् । भावहीन रस हुँदैन र रसहीन भाव हुँदैन । यी दुवैको सिद्धि पारस्परिक हुन्छ ।^{१२} गीतमा रागात्मक, प्रतीकात्मक, हास्य, ईर्ष्या, डाहा, छटपटी, वेदना, विद्रोह, पीडा आदि भावहरू व्यक्त हुन सक्छन् । रचनाकारको मनमा जागृत भावले एउटा आकार निर्माण गरिसकेपछि त्यो भावले अन्य पाठकको भाव जागृत गराइदिने हुँदा एकजनाको भाव अरूसँग एकाकार हुन पुग्छ र आनन्द अनुभव गर्छ । रचनाकारले आफूले देखे-भोगेका

^{१०} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. २८ ।

^{११} यादव प्रकाश लामिछाने, गीतकार छिन्नताको गीति साधना (काठमाडौं : छिन्नलता गीत पुरस्कार गुठी, २०४९), पृ. २३ ।

^{१२} केशवप्रसाद उपाध्याय, साहित्य प्रकाश, (काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४०), पृ. २१५-२१६ ।

जीवन जगतबाट विषय छनोट गरी आफ्ना रचनाहरू सिर्जना गर्छ, आफ्ना अनुभूति व्यापक भण्डारबाट कुनै न कुनै भावभूर्ति तयार गर्छ र त्यसैको केन्द्रीयतामा रचनाहरू विषयवद्ध हुन्छन् । गीतमा त्यसैले प्रेम, देशप्रेम, ईश्वरप्रेम, सामाजिकता, मानवता, वीरता, स्तुति, भक्ति जुनसुकै विषय हुन सक्छ ।”^{१३} गीतमा आउने निरह, क्रन्दन, विछोड जस्ता दुःखद भाव पनि साङ्गीतिकताको कारण हृदय संवेद्य र सुखद भाव पनि साङ्गीतिकताको कारण हृदय संवेद्य र सुखद लाग्छ । त्यसैले, वैचारिकतालाई पनि गेयात्मकता दिन सफल गीतकार नै सफल गीतकार बन्न सक्छ ।

भावको प्रयोग विना गीत घतलाग्दो र हृदयस्पर्शी हुनै सक्दैन^{१४} भाव नै त्यो तत्त्व हो, जसले सम्पूर्ण रचनाको गुदी भएर काम गर्छ र पाठक वा श्रोतामा गहिरो छाप छोड्छ, अझ भन्नुं लाखौंसँग तादात्म्यता गाँस्न पुग्छ । भाव विनाको गीत असम्भव छ, त्यसैले यो महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

२.३.२ कल्पना

कल्पना यस्तो कला हो जसले अनुभूतिमा रहेका विविध भावहरूलाई व्यक्त गर्न भूमिका खेल्छ । कलरिजका अनुसार यसले दुई विरोधी गुणहरूबीच पनि समानता र नवीनता प्रदान गर्छ । कल्पना शक्तिद्वारा नै मानिसले आफूले अनुभव गरेको संवेगहरूलाई कलात्मक रूप दिन सफल हुन्छ र कुनै साहित्यिक कृति रचना गर्न सक्छ । मान्छेका भावलाई बाहिर खुलस्त प्रकट गर्न, आयाम विस्तार गर्न, निरस भावलाई सरस, कौतुहलतापूर्ण, आह्लादकारी बनाउने बनाउने कार्य कल्पनाले गर्दछ । कल्पनाद्वारा नै विभिन्न बिम्ब, प्रतीक, अलङ्कार आदिको निर्माण हुन्छ । काव्यलाई कोरा इतिहास र फोटोकपी हुनबाट रोकेर रहस्यमय बनाउने कार्य कल्पना हामीबाट हुन्छ । साहित्यिक रूप दिन कल्पनाको आवश्यक पर्छ । यो विना भाव साहित्य वा गीत बन्न सक्दैन । दुःख सुखका भाव सबैको हृदयमा भए पनि कल्पना शक्तिको अभावमा

^{१३} मोहनराज शर्मा, समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग (काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र., २०१५), पृ. १८२ ।

^{१४} ऐजन, पृ. ३० ।

सबै साहित्यकार वा गीतकार बन्न सकदैन । त्यसैले गीतको आवश्यक तत्त्व अन्तर्गत कल्पना पनि एक महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

२.३.३ सङ्गीत

‘सङ्गीत गीतका लागि चाहिने अनिवार्य तत्त्व हो । सङ्गीतको अभावमा गीत निमाण हुन सकदैन ।’^{१५} गीतमा शब्द सङ्गीत कण्ठ सङ्गीत र वाद्य सङ्गीत गरी तीनै पक्षको मिलन हुँदा गीत उत्कृष्टताको उचाईतिर जान्छ ।^{१६} ‘सङ्गीत अभाषिक हुने भएकोले गीतमा यस तत्त्वको व्याख्या गर्न तुलनात्मक रूपमा अप्ठ्यारो हुन्छ ।’^{१७} गीतमा रहेको सङ्गीतलाई आन्तरिक बाह्य गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।^{१८} गीतमा आउने तुकान्ता, अन्त्यसुप्रासीयता स्थायी अंशको आवृत्ति, पदहरूको पुनरावृत्ति कोमल वर्णहरूको समानुपातिक वितरण आदिले गीतमा सशक्त लयको सिर्जना गरेको हुन्छ ।^{१९} यसरी सिर्जित लयलाई पनि विशेष गरी पङ्क्ति-पङ्क्तिबीच प्रयुक्त बराबर वा घटबढी अक्षरहरूको वितरणका कारण उत्पन्न ‘लय’ र पङ्क्तिपङ्क्तिम भएको पद, पदावली वर्णहरूको आवृत्ति अनुप्रासका कारण सङ्गीत सृष्टि हुन्छ भने त्यसलाई ध्वनि सङ्गीत भनिन्छ ।^{२०} मौखिक (गान) तथा वाद्य सङ्गीतको पनि प्रयोग हुने सङ्गीतले शब्दमा रहेको भावको प्रभावकारितालाई सङ्गीतको झङ्कारलाई भनै बढाएर श्रोताको हृदयलाई रसाउने काम गरिदिन्छ ।^{२१} कविताबाट गीतलाई छुट्टाउने मुख्य तत्त्व नै सङ्गीत हो । साङ्गीतिक सम्मिश्रण विनाको पद्य गीत नभएर साधारण पद्यका रूपमा मात्र रहन पुग्छ ।^{२२} सङ्गीत चेतनाको प्रबलताले नै गीतको महत्त्व बढ्छ । गीत जति

---

^{१५} ऐजन, पृ. ३४ ।

^{१६} हुण्डीराज पहाडी, भूमिका, पृ. ५५ ।

^{१७} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. ३५ ।

^{१८} ऐजन, पृ. ३५ ।

^{१९} हुण्डीराज पहाडी, पूर्ववत्, पृ. ५४ ।

^{२०} ऐजन, पृ. ४० ।

^{२१} ऐजन, पृ. ४३ ।

^{२२} डिल्लीराम रिमाल, गीत : सिद्धान्त र नेपाली गीतको सन्दर्भ, प्रज्ञा (वर्ष : २२, पूर्णाङ्क ७७, २०४०), पृ. ७४ ।

नादपूर्ण हुन्छ, त्यति कर्णप्रिय हुन्छ र श्रोतालाई आकर्षित गर्न सक्छ, त्यसैले सङ्गीत गीतको महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो जसको विना गीत हुनु असम्भव हुन्छ ।

२.३.३.१ लय

लयको सम्बन्ध समय र गतिसँग हुन्छ । ‘बराबरी वा उही समयमा पढ्न वा गाउन सकिने गरी पङ्क्ति-पङ्क्तिबीच भाषाका स्वर तथा व्यञ्जन वर्णहरूको सही व्यवस्थापन गरिँदा लय प्रकट हुन्छ ।’^{२३} यसमा स्वर तथा व्यञ्जन वर्णहरूको सङ्ख्या, बलाघात तथा सुरले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ र यसले गर्दा नै गीतलाई गेय पनि बनाउँछ । गीतमा प्रयुक्त छन्दले र त्यसमा भएका अनुप्रासले लयको सृष्टि गर्दछ । गीतका लागि चयन गरिएका शब्द-शब्द, वर्ण-वर्ण, अक्षर-अक्षर तथा विश्राम-विश्राम बीचमा लय उत्पन्न हुन्छ । लय पनि तीन खालका रहेका छन् । तिनै तीन लयलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.३.३.१.१ एउटै नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

‘यस्तो प्रकारको लयमा गीतका पङ्क्तिहरू उच्चारणका क्रममा समान समय लाग्ने किसिमले वर्णहरूको योजना मिलाइएको हुन्छ ।’^{२४} समान उच्चारण व्यवस्थाका लागि वर्णहरूको वितरणलाई मात्र आधार नमानी ‘बालाघात’ लाई पनि आधार लिन सकिन्छ । ‘प्रेमका रोमान्टिक भाव भएका गीतहरूका पङ्क्तिमा सामान्यतः थोरै वा छोटो समयमा गाउन मिल्ने प्रकारको कम अक्षरहरूको व्यवस्था हुनु राम्रो मानिन्छ भने विरहका तथा गम्भीर भावका गीतमा लामो समय लाग्ने धेरै अक्षरहरूको व्यवस्था भएको लयलाई उपयुक्त मानिन्छ ।’^{२५}

---

^{२३} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. ३५ ।

^{२४} ऐजन, पृ. ३५ ।

^{२५} ऐजन, पूर्ववत्, पृ. ३६ ।

२.३.३.१.२ मिश्रित नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

दुई लय वा दुई भन्दा बढी लयहरूको मिश्रण गरी रचना गरिएको गीत नै मिश्रित नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीत हो । 'सामान्यतः गीतको स्थायी भागमा आउने पङ्क्तिहरूमा एक प्रकारको र अन्तरा वा स्थायीभन्दा भिन्न अनुच्छेदहरूमा अर्को प्रकारका लयको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।'^{२६}

२.३.३.१.३ अनियमित वा मुक्त लयव्यवस्थामा आधारित गीत

गीतमा कुनै खालको लय नभएको सिधा भावलाई मात्र प्रवाह गर्ने गद्य कविता जस्तो गीतलाई अनियमित वा मुक्त लयव्यवस्थामा आधारित गीत भनिन्छ । पङ्क्ति-पङ्क्तिबीच वर्ण, मात्रा तथा अक्षरगत समानता नभई भावको प्रवाहअनुसार अक्षरहरू घटीबढी किसिमले वितरित भएको लयव्यवस्थालाई मुक्त वा अनियमित लय भनिन्छ ।^{२७} पहिले नियमित लयविधानमा आधारित गीतको रचना धेरै हुने गर्थ्यो भने हिजोआज यस्तो लयका साथै मुक्त लयको प्रयोग पनि हुन थालेको छ ।

२.३.३.२ शब्दालङ्कार

शब्द एवम् ध्वनिको कुशल प्रयोगबाट उत्पन्न हुने सौन्दर्यलाई शब्दालङ्कार भनिन्छ । शब्द एवम् ध्वनिको पुनरावृत्ति, भिन्न भिन्न अर्थमा उही शब्दमान ध्वनिको पुनरावृत्ति तथा हरेक पङ्क्तिको अन्त्यमा उस्तै ध्वनि एवं शब्दको प्रयोगबाट गीतमा शब्दालङ्कारको प्रयोग गरिएको हुन्छ । शब्दालङ्कारलाई काव्यको बाह्य आभूषण पनि भनिन्छ ।

शब्दालङ्कारको पनि विभिन्न भेद उपभेदहरू रहेका छन् । ती निम्नानुसार छन् ।

---

^{२६} ऐजन, पृ. ३७ ।

^{२७} ऐजन, पृ. ३८ ।

२.३.३.२.१ अनुप्रास

अनुप्रास शब्दालङ्कारको एक भेद हो । 'उही क्रममा व्यञ्जन वर्णको पुनरावृत्ति हुने प्रक्रियालाई अनुप्रास भनिन्छ ।'^{२५} समान व्यञ्जन तथा ध्वनिको एक पटकको वा पटक पटकको पुनरावृत्ति नै अनुप्रास हो । यसले गीतमा साङ्गीतिकता तथा लय मिलाउनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसका पनि विभिन्न उपभेदहरू रहेका छन् ।

२.३.३.२.१.१ छेकानुप्रास

कुनै पनि व्यञ्जन स्वर वा ध्वनिको उही क्रमको पुनरावृत्तिलाई छेकानुप्रास भनिन्छ । यसमा उही क्रमा कुनै पनि व्यञ्जन वा ध्वनि एकपटक मात्र पुनरावृत्ति भएर गीतमा सौन्दर्य तथा साङ्गीतिकता उत्पन्न गर्दछ ।

२.३.३.२.१.२ वृत्यानुप्रास

एकपटक भन्दा बढी पटकको व्यञ्जनको पुनरावृत्तिलाई वृत्यानुप्रास भनिन्छ ।

२.३.३.२.१.३ अन्त्यानुप्रास

गीतका पङ्क्तिको अन्त्यमा शब्द जसको अघिल्लो वर्ण फरक भई पछि आउने वर्णहरू समान भएको अनुप्रासलाई अन्त्यानुप्रास भनिन्छ ।

२.३.३.३ अर्थालङ्कार

'अर्थको चमत्कारका कारण सौन्दर्य प्रकट गर्ने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ । शब्दको अर्थले काव्य वा गीतमा सौन्दर्यता ल्याउनुलाई नै अर्थालङ्कार मानिन्छ । अर्थले चमत्कारपूर्ण भूमिका खेल्दा जुन सुन्दरता तथा मीठासपन आउँछ त्यही नै अर्थालङ्कार हो । अर्थको प्रधानता हुने हुँदा त्यही अर्थ दिने अर्को शब्द त्यस

---

^{२५} ऐजन, पृ. ६२ ।

ठाउँमा राखे पनि सौन्दर्यतमा फरक पर्दैन अर्थात् त्यसले उही सौन्दर्य दिइरहन्छ ।’
अर्थालङ्कारका पनि विभिन्न भेद उपभेद रहेका छन् ।

२.३.३.१ उपमा

दुई वस्तु (उपमेय र उपमान) बीचको तुलनालाई नै उपमा अर्थालङ्कार हो ।
‘उपमेय र उपमानका बीच रूप, गुण, क्रिया आदिको समानता देखाइएमा उपमा
अलङ्कार हुन्छ ।^{२९} अप्रसिद्ध वस्तुलाई प्रसिद्ध वस्तुसित तुलना गरे उपमा अलङ्कार
हुन्छ ।

२.३.३.२ रूपक

उपमेय र उपमानबीचको अभिन्न सम्बन्धगत प्रस्तुति नै रूपक अलङ्कार हो ।
उपमेय र उपमानबीच समानता देखाइने हुँदा यसमा वाचक शब्द प्रयोग हुँदैन ।
उपमेय (जसको तुलना गरिन्छ) मा नै उपमान (जोसँग तुलना गरिन्छ) को आरोप गर्दा
रूपक अलङ्कार हुन्छ ।

२.३.३.३ अपन्हति

प्रस्तुत विषय या उपमेयलाई निषेध गरेर त्यही विषयमा अप्रस्तुत अथवा विषय
अथवा उपमानको आरोप गर्दा अपन्हति अलङ्कार हुन्छ ।

२.३.३.४ अतिशयोक्ति

कुनै पनि वस्तुको सामान्य कुरालाई अत्यधिक बढाइ चढाइ गरी वर्णन गरिएमा
अतिशयोक्ति अलङ्कार हुन्छ । ‘अभिव्यक्तिलाई प्रभावशाली पार्न लोकप्रसिद्ध उक्तिलाई

---

^{२९} ऐजन, पृ. ११७ ।

उच्छिन्नै बढाइचढाइकन कुनै विषयको वर्णन गर्नु अतिशयोक्ति हो ।^{३०} यस अलङ्कारमा उपमेयलाई लुकाई उपमानको मात्र उल्लेख गरिन्छ ।

२.३.३.५ व्यतिरेक

उपमानमा भन्दा उपमेयमा बढी गुण देखाएमा व्यतिरेक अलङ्कार हुन्छ ।

२.३.४ बिम्ब

‘बिम्ब’ तत्सम शब्द हो र संस्कृतमा ‘प्रतिच्छाया’ को अर्थमा यस शब्दलाई प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसलाई अङ्ग्रेजीमा इमेज भनिन्छ । ‘सामान्य अर्थमा कुनै वस्तु, भाव, विचार तथा संवेगमय मानसिक तस्वीरहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्ने भाषिक एकाइलाई बिम्ब भनिन्छ ।’^{३१} भनाइलाई सादृश्यात्मक बनाउन साहित्यमा बिम्बको प्रयोग गरिन्छ । बिम्ब विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । ती यस प्रकारका छन् ।

(क) दृश्यात्मक बिम्ब

म जून देख्छु नयाँ, म तारा देख्छु नयाँ
यी रुख पात, नदी, संसार देख्छु नयाँ
उज्यालो तिम्रो छवि पोखिन्छ, जुन भै जब
यो घर, दलान, नयाँ, बहार देख्छु नयाँ

- कृष्णहरि बराल, एक फूल : अनेकपत्र, पृ. २७ ।

(ख) गन्धसम्बन्धी बिम्ब

म त फूलको एक थुङ्गा हुँ
त्यसको तिमी सुवास हौ

- नारायण कुमार आचार्य, मनभित्रका आवाजहरू, पृ. ७४

(ग) स्पर्शसम्बन्धी बिम्ब

^{३०} ऐजन, पृ. ११९ ।

^{३१} ऐजन, पृ. ४३ ।

घाम पनि चिसा लाग्छन्, चिसै चल्छ, बतास
पुस फेरि फर्कि आयो, मन हुन्छ हतास

- दैवज्ञराज न्यौपाने, जोर मुरली, पृ. ६६ ।

(घ) श्रव्यसम्बन्धी बिम्ब

कोइलीको को हो नै मीठो घननन जङ्गलै घन्काउने
नक्कलेको बोली नै कस्तो हृदयमा काउकुती लाउने

- रत्नशमशेर थापा, रुम्हेको परेला, पृ. ३२ ।

(ङ) स्वादसम्बन्धी बिम्ब

भँवरा यस्तो भई मतवाला कलीकली सब नाच्यो
कलीको रसमा मत्र भएर डाली पनि त्यसले भाँच्यो

- बहादुर सिंह बराल, बरालको आँसु, पृ. ९७ ।

(च) गतिसम्बन्धी बिम्ब

हिमाले पाखा सुनसुन, चखेवा चुच्चे गुनगुन
दिनका आँखा आए

- उमानाथ शास्त्री, 'सिन्धुलीय', मधुर सपना, पृ. ६ ।

२.३.५ प्रतीक

गीतमा बिम्बको भैं प्रतीकको पनि महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । गीतमा कहिलेकाहीं अभिधा अर्थयुक्त बनाइले गीतको मर्ममा आघात पुऱ्याउने भएकाले बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग जरुरी छ । कल्पनाबाट बिम्ब बन्छ भने बिम्बबाट नै प्रतीकको सृष्टि हुन्छ । प्रतीक बिम्बकै विशिष्ट रूप हो । प्रतीकले आफ्नो वास्तविक अर्थलाई अर्को वस्तुमा आरोपित गरी गीतको कुनै पङ्क्ति अनुच्छेद वा पूरै गीतलाई नै ध्वन्यात्मक

गराइदिन्छ ।^{३२} प्रतीकको प्रयोगले भावमा तीव्रता सिर्जना गर्दछ । खास वस्तु, विषय, दृश्य आदिलाई जनाउने अर्को वस्तु वा चिनोलाई प्रतीक भनिन्छ ।^{३३} यो तत्सम् शब्द हो । प्रतीकले जहिले पनि व्यञ्जनात्मक अर्थ दिन्छ । साहित्यका अन्य विधामा भैं गीतमा मिथक, लोकसाहित्य, पूर्वसन्दर्भका साथै प्रकृति, प्राणी जगत र मानव निर्मित वस्तुहरूबाट प्रतीक निर्माण गरिन्छ । प्रतीकका प्रकारको वर्गीकरण तल गरिएको छ ।

(क) परम्परित प्रतीक

कुनै सांस्कृतिक समाजद्वारा स्वीकृत प्रतीकहरू परम्परित प्रतीक अन्तर्गत पर्दछ । यस्ता प्रतीक देशकालअनुसार भिन्न पनि हुन सक्छ ।

चुरा फुटे सरि भयो चराहरू उडी गए

- काली प्रसाद रिजाल, कालजयी स्वरहरू, पृ. ३३ ।

(ख) व्यक्तिगत प्रतीक

पहिले प्रचलनमा नभएका पछि कवि वा गीतकारद्वारा निर्माण गरिएका प्रतीकलाई व्यक्तिगत प्रतीक भनिन्छ र यसलाई बुझ्न केही बढी परिश्रमको आवश्यकता पनि पर्न सक्छ ।

गुलाफी डोरो आँखाको मेरो

प्रितम नशिलो छ अझै

- रत्नशम्शर थापा, रुम्हेको परेला, पृ. २७ ।

(ग) विश्वव्यापी प्रतीक

विश्वमा एकै प्रकारले प्रयोग गरिन्छन् ।

यो बाटामा कति काँटा

---

^{३२} ऐजन, पृ. ४८ ।

^{३३} यादव प्रकाश लामिछाने, पुर्ववत्, पृ. २४ ।

कति फूल टिपी हिँडे

- दीपक जङ्गम, कालजयी स्वरहरू, पृ. ७९ ।

(घ) स्थानीय प्रतीक

खास स्थान विशेषसँग सम्बन्धित हुन्छन् । यस प्रकारको प्रतीक स्थानीय रङ्ग प्रयोग भएका गीतमा धेरै देख्न सकिन्छ ।

मर्स्याङ्दी नदी नरमाइलो सुसाईरहेको

कहाँ हो कहाँ बादलभिन्न म रोइरहेको

- माधवप्रसाद घिमिरे, कालजयी स्वरहरू, पृ. ९६ ।

२.३.६ भाषाशैली

‘गीत भाषाका माध्यमद्वारा अभिव्यक्त हुने कला विशेष हो ।’^{३४} भाषाद्वारा नै गीत व्यक्त हुने हुँदा भाषा गीतको अनिवार्य तत्त्व हो । ‘गीतिलयको अपेक्षा पूरा गर्ने गरी भाषाले जुन रूप लिन्छ, त्यसैमा सौन्दर्य र भाषिक शक्ति सल्बलाएको अनुभव गर्न सकिन्छ ।’^{३५} मानिसले आफ्नो मनको भाव भाषाद्वारा नै प्रकट गर्दछ, त्यसैले, भाषा गीतको भाव वहन गर्ने माध्यम पनि हो ।^{३६} गीत एउटा गेयात्मक विधा भएको कारण गीतको भाषा सुरुचिपूर्ण हुनुपर्दछ । भाषाको आफ्नै संरचना हुन्छ ।^{३७} यसरी भाषाको सहायता लिएर अभिव्यक्ति हुने गीत सोभो अर्थात् अभिधार्थ अर्थमा प्रयोग नभएर लक्ष्यार्थ र व्यञ्जनासम्म पुग्न सक्छ । ‘मानक आधारभूत भाषिक व्याकरणको प्रतिपादन गरेरै पनि पद-पदावलीगत, वाक्यगत र अनुच्छेदगत अनेकौं व्यतिक्रमण समेतबाट भाषाशैलीले व्यञ्जकता, लालित्य र लयात्मकता प्राप्त गर्दछ ।’^{३८} गीतमा बिम्ब तथा

---

^{३४} ऐजन, पृ. २४ ।

^{३५} ढुण्डीराज पहाडी, पूर्ववत्, पृ. ५४ ।

^{३६} ऐजन ।

^{३७} मोहनराज शर्मा, शैली विज्ञान, पृ. ३ ।

^{३८} वासुदेव त्रिपाठी अन्य (सम्पा.), नेपाली कविता भाग ४, पृ. १९ ।

प्रतीकको अस्तित्वका सन्दर्भमा होस् वा शैलीको प्रयोगका सन्दर्भमा सबैमा भाषाले बहन गर्ने भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।^{३९} शैली त्यसलाई भनिन्छ, जसले सामान्य भाषाको संरचनालाई अतिक्रमण गर्छ ।

२.४ विशेषता

गीत भाषाका माध्यमबाट लेख्न र गाउन सकिने उत्कृष्ट कला हो । साहित्यका अन्य विधाका आफ्नै प्रकारका विशेषताहरू रहेका हुन्छन् । साहित्यमा कविता, निबन्ध, उपन्यास, कथा, आख्यान, नाटकलाई विविध विधाको रूपमा लिन सकिन्छ । यी सबैको आफ्नै विशेषताहरू रहेका छन् । प्रत्येक विधामा फरक-फरक विशेषताले गर्दा नै साहित्यिक विधाहरू एक अर्कोमा भिन्न रहेको हुन्छ । 'साहित्यका विविध विधा मानिने कविता, निबन्ध, आख्यान, नाटक आदिका पनि आ-आफ्ना पहिचानहरू छन् र यिनै पहिचानले यिनीहरू एकअर्काबाट छुट्टिने विशेषता प्राप्त गर्छन् ।'^{४०} गीत विधाका पनि अन्य साहित्यिक विधाका जस्तै विशेषताहरू फरक छन् त्यसैले गीत अन्य विधा भन्दा भिन्न रहेको छ । गीतका प्रमुख विशेषताहरू निम्नानुसार छन् ।

२.४.१ आत्मपरकता

गीतको एउटा प्रमुख विशेषता आत्मपरकता हो । 'गीतमा गीतकारका व्यक्तिगत अनुभव तथा विचारहरूको प्रकटीकरण संवेगात्मक रूपमा हुने गर्छ ।'^{४१} यस विधामा स्रष्टाको बढी आफ्नु व्यक्तिगत अनुभव, अनुभूति, सुखदुःख, मिलन, विछोड, बेदना, उतारचढाव, अनुभव, अनुभूति, सुखदुःख, मिलन, विछोड, बेदना, उतारचढावबाट स्रष्टाले गीत रचेका हुन्छन् त्यसैले अन्य विधामा चाहिँ बढी आख्यान तत्त्व प्रयोग भएको हुनाले त्यसमा कथानक, पात्रचयन, परिवेश, द्वन्द्व आदिलाई महत्त्व दिइन्छ तर गीतमा भने कविमन तथा स्रष्टाको भावना नै प्रधान हुने भएकोले गीतमा

^{३९} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. ५२ ।

^{४०} कृष्णहरि बराल, गीत : सिद्धान्त र इतिहास, पूर्ववत्, पृ. १८ ।

^{४१} ऐजन, पृ. १९ ।

आत्मपरकताको प्राधान्य रहन्छ । गीतमा अन्य विधाको तुलनामा बढी कथ्य भावपूर्ण भएर आउन आवश्यक ठानिन्छ ।

गीतमा गीतकारले आफ्ना भोगाइका तितामीठा पलहरू नै गीतमा समेटेका हुन्छन् जसले सत्य निकट बनाउँछ । गीतकारले देखे भोगेका, मनमा पैदा भएका अनुभूतिहरूलाई अत्यन्त सङ्क्षिप्त र मार्मिक रूपमा लयात्मक तरिकाले व्यक्त गरेको हुन्छ जसले गर्दा पनि गीत बढी भन्दा बढी आत्माको प्रकटिकरण गर्ने माध्यम बन्न पुगेको छ । गीतमा कविमन तथा स्रष्टाको भावना नै प्रधान हुने भएकाले गीतमा आत्मपरकताको प्राधान्य रहन्छ ।

२.४.२ सङ्क्षिप्तता तथा आख्यानविहीनता

गीत साहित्यको सरल र सङ्क्षिप्त रचना हो । साहित्यका अन्य विधाभन्दा सरल, सहज र सङ्क्षिप्त आकारको रचना नै गीत हो । गीतको सङ्क्षिप्तता भनेको नै थोरैमा धेरै अटाउनु हो । यही सङ्क्षिप्त प्रस्तुतिले गर्दा नै गीतले अरू विधाभन्दा अत्यधिक लोकप्रियता हासिल गरेको हो । गीत रचनाको लम्बाई यति नै हुनुपर्छ भन्ने कडीकडाउ नियम त देखिँदैन तर यसको लम्बाई धेरै भयो भने अनुभूतिको प्रवाह मत्थर हुन गई त्यसमा वस्तुपरकता प्रवेश हुन सक्ने सम्भावना धेरै रहन्छ ।^{४२} 'मानिसले आवेगका अवस्थामा गीतको रचना गर्न र स्रष्टामा अनुभूति पैदा नभई गीत बन्न नसक्ने भएकाले वा अनुभूतिको क्षण छोटो भएकाले गीत सङ्क्षिप्त हुन्छ ।'^{४३} 'नेपालीमा त अझै ३, ४ मिनेटमा गाइसकिने प्रकारका ६ देखि १० पङ्क्तिका गीतहरू लेखिन थालेका छन् । गीत अनुभूतिको एक भर वर्षा हो । लामो समयसम्म परिरहने भरी होइन ।'^{४४} गीत एक सीमित बखतमा स्रष्टाको हृदयमा आउने भावनात्मक आवेग मात्र भएकाले यो सङ्क्षिप्त आयामको हुन्छ । त्यसैले, गीतमा समय सीमा सङ्क्षिप्त हुन्छ ।

---

^{४२} ऐजन, पृ. २१ ।

^{४३} डिल्लीराम रिमाल, पूर्ववत्, पृ. ७४ ।

^{४४} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. २१ ।

२.४.३ वैयक्तिकता तथा इमान्दारिता

गीतमा स्रष्टाका व्यक्तिगत मनोभावनाहरू समेटिएको हुन्छ । गीतमा मूलरूपमा गीतकारको व्यक्तित्वको तथा मानसिक अवस्थाको अभिव्यक्ति हुन्छ, गीत आत्मिक अभिव्यक्ति भएकाले गीतको अभिव्यक्तिमा सर्जक हराएर आफ्ना हार्दिक भावनाहरू व्यक्त गरेको हुन्छ । यस क्रममा गीतकारले आफ्नै जीवनगत भोगाइका अनुभवहरूलाई शब्दहरूको संयोजित खेलबाट गीतको निर्माण गर्न पुग्छ । 'गीतकारले आफूभित्रको सौन्दर्यात्मक श्रेष्ठता र सत्यतालाई गीतमा उच्च गम्भीरताका साथ व्यक्त गर्ने गर्छ, र यही इमान्दारिताले नै गीतलाई गरिमामयी पनि बनाइदिन्छ ।'^{४५} अतः निश्चछलता तथा इमान्दारिता र वैयक्तिकता गीतको अर्को एक प्रमुख विशेषता हो । गीतमा कथयिता जो (गीतकार आफै 'म' पात्रका रूपमा वा अन्य कोही पात्र) भए पनि उसमा वैयक्तिक गुणहरू हुन्छन् र तृतीय पुरुष पात्र नै प्रयोग गरे तापनि सामान्यतः एउटै पात्र कथयिता हुने हुँदा गीतकार आफ्नै व्यक्तिगत कुरा उसलाई भन्न लगाइरहेको हुन्छ ।

२.४.४ सम्बोधनात्क प्रस्तुति

सम्बोधन भनेको कसैप्रति केही व्यक्त गर्नु हो । गीतमा पनि गीतकारले आफ्नो अनुभूति, विचार कोही न कोहीप्रति प्रस्तुत गरेकै हुन्छ । गीतकार आफ्ना गीतमा कसैलाई सम्बोधन नगरी आफैसँग कुरा गरे भैं आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्छ भने कसैलाई सम्बोधन गरेर पनि विचार प्रकट गर्ने गर्छ । यस्तै, आफ्नो कृतिमा एउटा चरित्रका माध्यमबाट अर्को चरित्रलाई सम्बोधन गरी नाटकीय ढङ्गमा पनि विचार प्रकट गरिएको पाइन्छ । 'कुनै गीतमा गीतकार आफ्ना मनका कुराहरू कसैलाई सम्बोधन नगरी वक्तव्यका रूपमा सुनाइरहेको देखिन्छ ।'^{४६} र ती पात्रहरू एक आपसमा आफ्ना विचारहरू साटासाट गरिरहेका देखिन्छन् भनेर गीतमा नाटकीयताको भूमिका पनि रहने कुरालाई जोड दिएका छन् तर 'धेरैजसो गीतमा कथ्यवस्तुको प्रस्तुति गीतकार

---

^{४५} ऐजन, पृ. २५ ।

^{४६} ऐजन, पृ. २६ ।

स्वयम 'म' पात्रका रूपमा गीतभिन्न पसेर गर्ने गर्छ र ऊ आफ्ना कुरा कसैलाई सम्बोधन गरेर भनिरहेको हुन्छ।^{४७} 'गीतको कथयिता वा गीतकार प्रथम पुरुषमा रही द्वितीय पुरुषको रूपमा रहेको तिमिलीलाई सम्बोधन पनि गर्न सक्छ र अन्य पुरुषलाई पनि सम्बोधन गर्न सक्छ।'^{४८}

यसरी गीतमा गीतकारले आफ्ना अनुभूतिहरू कि वक्तव्यका रूपमा कि नाटकीय ढंगमा पात्रको सृजना गरेर वा आफै 'म' पात्र भएर कसैलाई सुनाइरहेको हुन्छ। यसले गर्दा सम्बोधनात्मक प्रस्तुति पनि गीतको अर्को महत्त्वपूर्ण विशेषता हो।

२.४.५ एकान्विति

एकान्विति भनेको भाव वा विचारको एकलता हो। 'यो विशेषता गीतको आन्तरिक बनोटसँग सम्बन्धित हुन्छ र यसले उक्त गीतका हरेक भाग वा अनुच्छेदलाई एउटै विषयसूत्रमा बाँध्ने काम गर्छ।'^{४९} गीतमा एक मूल विषयवस्तु तथा भाव हुन्छ र त्यसैको केन्द्रीयतामा यो निर्माण गरिएको हुन्छ। गीतमा एकै विषयवस्तु तथा अभावमाथि मात्र केन्द्रित हुनुको उद्देश्य भनेको गीतले प्रक्षेपण गर्न खोजेको कुरा प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्नु हो। तर यसो नभई 'एकभन्दा बी भाव वा विचार आए भने गीतको प्रभावकारीतामा कमी आउने हुनाले यस विशेषतालाई गीतमा आवश्यक ठानिएको हो।'^{५०} गीतमा भिन्न भिन्न विषय आउँदा गीत अप्रभावकारी हुने भएकाले गीतमा एकान्विति चाहिएको हो। 'गीतमा भाव वा विचारको एकलता हुन्छ र यसले गीतलाई एकोन्मुखन र एकोन्मुखताले गीतलाई आवेगयुक्त बनाउँछ।'^{५१} गीतको मूल मर्मलाई प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न एकान्वितिको विशेष भूमिका रहने हुँदा यो गीतको एक प्रमुख विशेषता बनेको छ।

---

^{४७} ऐजन, पृ. २७।

^{४८} मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १८३।

^{४९} कृष्णहरि बराल, पूर्ववत्, पृ. २३।

^{५०} ऐजन, पृ. २४।

^{५१} मोहनराज शर्मा, समकालीन समालचना : सिद्धान्त र प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. १८२।

परिच्छेद : तीन

नेपाली गीतिपरम्परामा जगतमर्दन थापाको स्थान

गीत भाषिक अभिव्यक्ति भएकाले भाषिक विकाससँगै गीतको विकास भएको भनिन्छ । यद्यपि भाषावैज्ञानिक र इतिहासकारहरूले गीतलाई भाषा आविष्कारभन्दा जेठो विधा भनेका छन् । नेपाली भाषा संस्कृतबाट प्राकृत-अपभ्रंश हुँदै १२/१३ औं शताब्दीबाट प्रचलनमा आएको हो । आधुनिक गीतको पूर्वरूप वा आजको गीतको पुर्वरूप १२-१३ औं शताब्दी वा त्यसपूर्वको भए पनि गीत भाषिक अभिव्यक्ति मात्र नभएर भावात्मक, रागात्मक र क्षिप्र अभिव्यक्ति भएकाले भाषा साहित्यिक बन्न लागेको समयका प्राप्त रूपहरू केवल गीतका प्रारूपका रूपमा मात्र भेटिन्छन् । आधुनिक कविता वा गीतका प्राप्त प्राचीन रूपमा मौखिक सामग्रीहरू पर्याप्त छन् । देउडा, भैलो, भजन, मागल, पहेली, चाँचडी, पैकेलो, धमारी, चैत, मुआर, भारत, बालगीत, सगुन, फाग, भल्याउरो, देउडा, भैली, भूमो, दुस्को, सवाई, माहल, रतेउली, खाँडो, हवलो, तिजे, बाह्रमासा, संगिनी, मालसिरी, गोडेलो, असारे, ओहाली, भदौरे, मङ्सिरे, कर्खा, चाँचरी, सवाई, लहरी, सोरठी घाटु, बालुन, चुट्का, ख्याली, चण्डीनाच, धाननाच, भाँगा, लोकपद्य कविता आदि नेपाली गीत र कविताका मौखिक सम्पदाका रूपमा १२-१३ औं शताब्दीदेखि १८२६ पूर्व नै देखिन्छन् । सुवानन्द दासको पृथ्वीनारायण (१८२६) पहिलो नेपाली अभिलेखित गीतिचेतयुक्त कवितांश भएकाले यसैलाई आधुनिक गीतको प्रथम अभिलेखित रूप भन्न सकिन्छ । गीत लिखित रूपमा आउनुपूर्व र आइसकेपछि पनि यसले आख्यान विधालाई सँगै लिएर हिँडेको देखिन्छ ।

विभिन्न आराधनालाई आधार मानेर सिर्जना गरिएका गीतहरू सांस्कृतिक र आनुष्ठानिक कार्यमा समेत प्रयोग भएका देखिन्छन् । नेपाली साहित्यमा गीतको बारेमा साङ्गोपाङ्ग अध्ययन अहिले पनि हुन सकेको छैन । यस सन्दर्भमा ठोस रूपमै नेपाली गीतको लेख्यपरम्पराको आरम्भ र विकासलाई कविता विधाबाट अलग राखेर खुट्याउन सकिँदैन । नेपाली कविताको प्रारम्भिक चरण पर्याप्त मात्रामा गीतिचेतयुक्त देखिन्छ ।

तत्कालीन घटना र अवस्थाको लयात्मक प्रस्तुति गर्ने र त्यसैलाई लिखित रूप दिने परम्परा प्राथमिक कालमा भएकाले र प्राथमिक कालको उदयका लागि मौखिक प्रचलनमा रहेको लोकगीत र लोकाख्यानले भूमिका खेलेकाले नेपाली गीतिपरम्परालाई निम्न चार कालखण्डमा वर्गीकरण गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

३.१ पृष्ठभूमि काल (१२/१३ औँ - १७ औँ शताब्दीसम्म)

पृष्ठभूमिकाल आफैँमा गीत अभिलेखित र विकसित हुने काल अवश्य होइन । लोकगीतसँग सश्लिष्ट रहँदै आधुनिक गीतको विकासका लागि उर्वर पृष्ठभूमि निमाण गर्ने काम यस चरणमा भएको हो । लोकसाधारणका मौखिक सामग्रीका साथसाथै वंशावली र जीवनीजस्ता साहित्यिक वाङ्मयको गीतिलयात्मक प्रस्तुति यस चरणको उपलब्धि हो । लोकगीत, लोकगाथा, मागल आदिले व्यापक क्षेत्र लिन सके पनि अभिलेखित रूपमा यतिखेरका कुनै सामग्री आजसम्म प्राप्त नभएकाले यस कालखण्डलाई गीतको पृष्ठभूमि सिर्जना गर्ने काल मानिएको हो । भाषाले निखारिने अवसर प्राप्त गर्नु र भाषिक विस्तारको काम तीव्र हुनुले यस काललाई गीतको सिँढी नभए पनि गीत विकासको जग भने अवश्य मान्नुपर्छ ।

३.२ पहिलो चरण (८२६-१९४०)

नेपाली गीतका पहिलो चरण अभिलेखित रूप प्राप्त भएदेखि माध्यमिककालीन शृङ्गारिक गजलहरूको प्रवेशपूर्ण वा मोतीरामपूर्वको काललाई भन्न सकिन्छ । यस कालमा नेपाली गीतले कविता र गीतका बीचमा रहेर विकसित हुने मौका पाएको देखिन्छ । पहिलो गीतिकविता 'पृथ्वीनारायण' आंशिक छन्दबद्ध र केही मात्रामा गाउन सकिने किसिमको देखिन्छ । लुटाव, टुटाव र है जसतो पदको अनुप्रास मिलाउनका लागि गरिएको प्रयोगले यसलाई गेयगुणसम्पन्न तुल्याएको छ ।

थर थोकि भारदारि जेठा बुढा सरदारी

पाचइ परमेश्वरी सांराम उठाउ है

हंसको रूप धारी भिमसिनको सरूप गरी
भुमराको भेस गरि सुनइ लुटाव है
छेत्रीको करम गरि पाप टुटाव है

(साभा कविता, पृ. १)

यसपछि आख्यानयुक्त शास्त्रीय छन्दको प्रयोग भएका गेयाताका दृष्टिले सफल सिर्जनाका रूपमा यदुनाथ पोखेलका स्तुतिहरू प्राप्त हुन्छन् । हीनव्याकरणी विद्यापतिले संस्कृतको उत्कृष्ट गीतिकृति गीतगोविन्दका पद्यलाई नेपालीमा अनुवाद गर्दा गीतिराग, गीतिभाव र गीतिगेयातालाई अत्यन्त नजिकबाट पछ्याउन सकेको देखिन्छ । गाउनकै लागि यी रचना गरिएकाले यस चरणका उत्कृष्ट उपलब्धिका रूपमा गीतगोविन्दलाई लिने गरेको पाइन्छ । यद्यपि अनुदित कृति भएकाले भाषिक स्वाभाविकतालाई पूर्णताः आत्मसात् गर्न नसक्नु र संस्कृत शब्दको प्राचुर्य रहनु यसका सीमाका रूपमा पनि रहेहै छन् । उनका सिर्जनाका केही अंश यस प्रकार छन् :

अति ललित लवंगका लताको सुगन्धी
सहित मलम कोमल वायु क्या चेत् बढाउँछ
भ्रमर खचित भून्भून् कुंज-कुंज कुटीमा
कोयिली मधुरीवानी महाँ क्या मन् दहन्छ ।

(प्राथमिककालीन कवि र काव्य प्रवृत्ति, पृ. २११)

गीतविकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान प्राथमिककालीन लहरी साहित्यले दिएको छ । वसन्त शर्माको लोकलययुक्त समुद्रलहरी, पतञ्जली गजुरेलका वालगोपाल वाणी, रामायाणका केही अंश र ज्ञान दिलदासका उदयलहरी, भ्याउरे, भजन टुङ्नाहरूले त्यतिखेरका रचनालाई कविताबाट भिन्न मुक्त गीतका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । ज्ञानदिलदासको गीति विशेषतायुक्त कविताको अंश यस प्रकार छ ।

यो रुम्जाटारको कोदाको पीठो निर्गुनको दाउन

धर्म र कर्म गुरुडले गरे छक परे बाहुन

यसपछि पनि भोटको सवाई, जङ्गबहादुरको सवाई जस्ता सवाईहरू र वीरशमशेरले विभिन्न समयमा भारतबाट गायक सङ्गीतकारलाई नेपाल ल्याई गीत प्रस्तुत गराउने कार्य गर्दा प्रत्यक्षतः नेपाली गीतको विकासमा भूमिका नखेले पनि अप्रत्यक्ष रूपमा गीतिक्षेत्रको विवरण र साङ्गीतिक विकासका लागि प्रेरणादायी भूमिका खेलेको देखिन्छ । नेपालको एकीकरणको प्रसङ्ग, वीरहरूको वीरताको स्तुति हुँदै सुगौली सन्धिपछिको नेपालको पराजित मानसिकतामा उब्जेको भक्तिभाव र तत्सम्बन्धी अनुवाद हुँदै सामाजिक विकृति विरुद्धको उद्घोषका रूपमा यस चरणका गीतहरू रहेका देखिन्छन् । यिनै गीतको शृङ्खलामा र दरबारिया विलासी प्रवृत्तिकै आडमा नेपाली गीति साहित्यले चर्को चरणमा प्रवेश गर्न सकेको हो ।

३.३ दोस्रो चरण (१९४०-२००७) मोतीरामदेखि रेडियो नेपालको स्थापना/प्रजातन्त्र प्राप्ति

नेपाली साहित्यका इतिहासमा मोतीराम भट्टको आगमनलाई अत्यन्त अर्थपूर्ण र महत्त्वपूर्ण रूपमा लिइने गरिन्छ । लोकप्रिय गीतहरूको मुटु भनेको शृङ्गारलाई केन्द्रीय धाराका रूपमा स्थापित गर्ने मोतीराम भट्टले गीत, गजल र कविता मात्र लेखेनन्, उनले अन्य स्रष्टालाई पनि लेख्न घच्च्याउने काम गरे । पीकदूत (१९७२) गीतिकावय पनि लेखिसकेका मोतीरामभट्ट गीतलेखनका सन्दर्भमा आफ्ना समकालीन कवि गीतकारहरूका लागि मात्र होइन पछि आउने व्यक्तिहरका लागि पनि प्रेरणाका स्रोत बनेका छन् । प्रणयका विप्रलम्भ र शृङ्गार पक्षलाई नै मूलभाव मानेर गीतिरचना गर्ने प्रवृत्ति यस चरणमा देखिन्छ । नाटकमा समेत गति, सङ्गीत र गजलको प्रवृष्टिले गीतको महत्त्व र र्जिनाको लहरलाई भनै कुतकत्याएको देखिन्छ । खास गरी यस चरणमा मोतीराम भट्ट, लक्ष्मीदत्त पन्त, शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल, लेखनाथ पौडेल, बालकृष्ण सम, अलि मियाँ, माधवप्रसाद घिमिरे, लक्ष्मीप्रसाद देवकोतटा, धर्मराज थापालगायतका

स्रष्टाहरूले यस चरणमा अनुभूतिप्रधान गीतहरूको प्रारम्भ र विकासमा योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । सुललित भाषामा मनका शृङ्गारिक अभिव्यक्तिलाई प्रकट गर्नु र मानव अनुभूतिलाई छुन सक्ने गीतहरूको रचना गर्नु यस चरणको मूल प्राप्ति रहेको देखिन्छ । सञ्चार माध्यमका अभावले स्रष्टाका गीतिरचनाहरू ध्वन्यात्मक अभिलेखन नभए पनि नाटकहरूका अङ्कका रूपमा र गायकहरूका लय हुँदै जनजिब्रोमा पुग्नु पर्ने बाध्यात्मक अवस्था यतिखेरका गीतहरूले भोग्नुपरेको देखिन्छ । यस चरणमा परोक्ष रूपमा तत्कालीन शासनव्यवस्थाप्रति व्यङ्ग्य गरिएका गीतहरूको समेत रचना गरिएको पाइए पनि चरणगत मूल प्रवृत्ति अनुभूतिप्रधान शृङ्गारिक गीतहरू नै हुन् । यस चरणले भोग्नुपरेको सञ्चार माध्यमको अभावलाई २००७ सालको बिहानीले अन्त्य गरिदिएपछि नेपाली गीतसङ्गीतको अर्को आलोकमय ढोका खोलिन पुग्छ र केही यसै चरणका सक्रिय स्रष्टा र केही नयाँ स्रष्टाहरूको हातेमालोमा नेपाली गीतसङ्गीतको यात्रा अधि बढ्छ ।

३.४ तेस्रो चरण (२००७-वर्तमानसम्म)

जहानिया राणा शासनको १०४ वर्षे कालरात्रीबाट मुक्त हुनु नेपाली जनताका लागि प्रजातान्त्रिक प्राप्ति मात्र नभएर आत्मस्वाभिमानमाथिको विजय पनि हो । १०० वर्षसम्म मूलक भएका जनताले स्वतन्त्र र स्वच्छन्द रूपमा मनमा गुम्सिएका भावहरू व्यक्त गर्न पाएको र नेपालकै पहिला विद्युतीय सञ्चारमाध्यम रेडियो नेपाल (नेपाल रेडियो) को स्थापनाबाट यस तेस्रो चरणलाई नेपाली गीतसङ्गीतको विस्तारको काल भन्दा पनि अत्युक्ति हुँदैन । सीमित सम्पन्न व्यक्तिले मात्र ग्रामोफोन र डिस्क रेकर्डर राख्न सकेको परिप्रेक्षमा रेडियो नेपालको आगमनले सर्वसाधारणको गीतप्रतिको रुचिलाई बढाइदिने काम गरेको देखिन्छ ।

यस चरणका प्रारम्भिक गीतहरू निरङ्कुशतन्त्रबाट उन्मुक्त भएपछिका उन्मुक्ति र स्वतन्त्रताका गीतका रूपमा रहेका देखिन्छन् भने मोतीरामकै समयबाट भावप्रधान गीतले प्रवेश पाएकामा त्यसखाले गीतले पनि यतिखेर प्रवृद्ध हुने अवसर पाएको

देखिन्छ । रेडियो नेपालको स्थापना भएपछि रेडियोमा बजाउन गीतको अभाव भएकैले पनि सरकारी स्तरबाट समेत गीतकारलाई गीत लेख्न घच्चच्याउने काम भएको देखिन्छ । यस चरणको पहिलो गीतका रूपमा रेडियो नेपालबाट प्रसारित पहिलो गीत “मेरो दिन टुक्रा बनेर” शङ्कर लामिछानेले रचना र हरिप्रसाद रिमालको सवरमा प्रसारण भएको देखिन्छ ।

यसपछि तुरुन्तै रेडियो नेपालका समरबहादुर मल्ले सिद्धिचरण श्रेष्ठद्वारा रचित “हिमगिरी मण्डित सुगन्ध शोभित जयजय आमा नेपाल” शीर्षकको गीत गाए । देशभक्ति, क्रान्ति, विद्रोह र आक्रोशका गीतहरूको अभिव्यक्तिका साथसाथै सिद्धिचरणले आफ्ना गीतमा आध्यात्मिक भाव र प्रकृतिचित्रण पनि गरेको देखिन्छ । रेडियो नेपालका लागि गीतसङ्गीत उत्पादन गर्ने उद्देश्यले स्थापित रत्न रेकर्डिङ सेन्टर (रत्न रेकर्डिङ ट्रस्ट) बाट पनि विभिन्न गीतहरूको उत्पादन हुँदै जानु र रेडियो नेपालले पनि २००८ सालबाटै गीत प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम आयोजना गर्नाले गीतले विस्तार हुने अवसर प्राप्त गर्‍यो । जनार्दन सम सामाजिक, देशभक्तिपूर्ण र शृङ्गारिक गीतलेखनका क्षेत्रमा अत्यन्त सफल व्यक्तिका रूपमा यतिखेर देखिन्छन् । विदेशमा बसेका नेपालीलाई आफ्नै देशमा प्रजातन्त्र आइसकेको र विकासका सम्भावनाहरू देखिएको अभिव्यक्ति दिँदै स्वदेश फर्कन आह्वान गर्ने लक्ष्मण लोहनी पनि यतिखेरका स्थापित गीतकारका रूपमा भेटिन्छन् ।

फर्क फर्क हे फर्क नेपाली

तिमीलाई डाक्छ हिमाल

आमाको माया बराबर

तिम्रै हो नेपाल उचाल

(हिमालको शान, पृ. १४)

गायनको क्षेत्रमा अत्यन्त सफल प्रतिभा कोइलीदेवी माथेमा आध्यात्मिक र भक्तिगीतकी प्रतिभाशाली सर्जक हुन् । शृङ्गार र सङ्गीतचेतसम्पन्न भएकीले उनका

गीतहरू सांगीतिक स्तरमा र भावगत रूपमा समेत उत्कृष्ट ठहरिन्छन् । कुलचन्द्र कोइराला, अगमसिं गिरि, भैरवनाथ रिमाल, माधवप्रसाद खनाल, प्रेमविनोद नन्दन, पुष्प नेपाली, भूपी शेरचन, कृष्णप्रसाद पराजुली, छिन्नलता, राममान तृषित, किरण खरेल, रत्न शमशेर थापा, हरिभक्त कटुवाल, मोदनाथ प्रश्रितजस्ता स्रष्टाहरूले यतिखेर आध्यात्मिक, समाजसुधारक र राष्ट्रभक्तिपूर्ण गीतहरू रचना गरेको देखिन्छ । यादव खरेल र चेतप्रकाश मल्लको आगमनपछि नेपाली गीतको विकासमा अर्को सिंढीको सुरुवात भएको देखिन्छ र भाव र शब्दको सन्तुलित संयोजनका साथै साङ्गीतिक आरोह अवरोहले यिनीहरूका गीत लोकप्रिय भएको देखिन्छ ।

माछापुच्छे फेवातालमा पौडै खेल्दो रै'छ

पोखरा त साँच्चिकै पोखरा नै रै'छ

(अभुभूतिका स्वरहरू, पृ. ६३)

यस्तै रहेछ, यहाँको चलन

हार्नेको आँसु जित्नेको हाँसो

(यस्तो पनि हुँदो रहेछ, पृ. ६२)

यस्तै भावप्रधान गीतहरू यसपछि जगतमर्दन थापा, अम्बर गुरुङ, बैरागी काँइला, क्षेत्रप्रताप अधिकारी, भीम विराग, ईश्वरवल्लभ, रवीन्द्र शाह, नगेन्द्र थापा, हिरण्य भोजपुरे, शरण प्रधान, मेघराज मञ्जुल, दैवज्ञराज न्यौपाने, नारायणभक्त श्रेष्ठ, गणेश रसिक, गोपाल योञ्जन, चेतन कार्की, विश्ववल्लभ, राजेन्द्र थापा, वासुदेव त्रिपाठी, चाँदनी शाह, नीर शाह, रमेश, जी शाह हुँदै कालीप्रसाद रिजाल सफल गीतिस्रष्टाका रूपमा देखापर्छन् । विविध विषयवस्तुलाई समेटेर गीतसिर्जना गर्ने रिजाल जीवनप्रतिको निराशाको भावको साथसाथै खास परिपस्थितिबाट सिर्जित अवस्थालाई समेत सशक्त रूपमा चित्रण गर्ने प्रतिभा हुन् । रिजालपछि अविनास श्रेष्ठ, श्याम तमोट, कृष्णहरि बराल, श्रीपुरुष ढकाल, दिनेश अधिकारी, नारायणकुमार आचार्य, नरेन्द्रराज प्रसाईं, रमण घिमिरे, श्रवण मुकारुडलगायतका प्रतिभाहरूले नेपाली गीतिक्षेत्रमा नवीन

प्रवृत्तिहरूलाई प्रवेश गराएको देखिन्छ । यी प्रतिभापछि पनि हालसम्म नेपाली गीतिक्षेत्रमा भक्तिगीति, देशभक्तिमूलक गीत, जागरण तथा आह्वानका गीत (१० वर्षे युद्धकालीन गीत) प्रकृतिको मानवीकरण गर्दा सिर्जना गरिएका गीत र लोकलयका आधारमा सिर्जित गीतहरूको धारलाई अगाडि बढाउँदै अनेक स्रष्टाहरू नेपाली गीति साहित्यमा देखापरेका छन् ।

ग्रामोफोनबाट रेडियो-क्यासेट हुँदै सिडी, भिसिडी, डिभिडी र टेलिभिजन, एफ.एम. प्रविधिसम्मको प्राविधिक विकास गीतसङ्गीतको व्यावसायिक उत्पादन जनचेतनाको स्तरविकासका कारण आजका नेपाली गीतहरू विभिन्न भावभगिमालाई समेट्दै अधि बढेका देखिन्छन् । यस चरणका गीतले राष्ट्रिय चेतनाको विकास मात्र गरेनन, प्रगतिशीलताको प्रवेशसँगै विचार, भावना र लयको समन्वयमा जनस्तरसम्म गीतलाई पुऱ्याएर गीतले विधागत पहिचानसमेत प्राप्त गरेको छ । कलात्मकता र सौन्दर्य चेतनाको विकासले अहिले भनै निखारने अवसर प्राप्त गर्दै गएका छन् ।

जगतमर्दन थापा नेपाली गीत लेखनमा आफ्नु आजसम्म पनि कलम चलाइरहेका छन् । उनी नेपाली गीत लेखनको आधुनिकदेखि नै आएका हुन् । नेपाली गीत लेखनको आधुनिक काल भने वि.सं. २००७ सालदेखि सुरु भएको हो । यस आधुनिक काललाई पनि तीन प्रमुख मोडहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

(क) पहिलो मोड (२००७ देखि २०१६ सम्म)

(ख) दोस्रो मोड (२०१७ देखि २०४६ सम्म)

(ग) तेस्रो मोड (२०४६ देखि हालसम्म)

यी तीन मोडहरूमध्ये गीतकार जगतमर्दन थापा कुन मोडमा रहेका छन् र त्यसमा उनको स्थान कस्तो रहेको छ त भन्ने कुरालाई तल चर्चा गरिन्छ ।

वि.सं. २००७ सालमा भएको प्रजातन्त्र स्थापनासँगै चैत्र २० गते रेडियो नेपालको स्थापना भयो । यसले नै नेपाली गीतको गतिलाई सही मार्गनिर्देश प्रदान

गरियो । रेडियो नेपालको स्थापनापछि, नेपाली गीतले कुनै भ्याङ्गिने अवसर प्राप्त गर्यो । पहिले रेकर्ड भएका गीतहरूलाई प्रसारण गरेर र नयाँ गीतहरू जम्मा गरी गीतलाई प्रत्यक्ष गीतसङ्गीतलाई श्रोता समक्ष पुर्यायो । त्यसपछि, स्थायी र अन्तरामा बाँधिएका गीत लेखनको प्रारम्भ भयो ।

आधुनिक गीत लेखनको पहिलो मोड २०१४ सालदेखि अत्यन्त गहिराइका साथ प्रारम्भ हुन पुग्यो । गीतकार जगतमर्दन थापा पनि गीत परम्पराको यही पहिलो मोडको माझबाट क्रियाशील बनेका गीतकार हुन । यिनले वि.सं. २०१९ सालमा कलकत्ताको हिज मास्टर्स भ्वाइस मा माया लुकाई लुक्दै बोलको गीत पहिलो पटक रेकर्ड गराएका थिए ।

पेशाले प्रशासनिक क्षेत्रमा कर्तव्यपरायण रहेका गीतकार थापा बहुआयामिक व्यक्तित्वका पनि धनी हुन् । उनी गीतकार बाहेक कथाकार, प्रशासक र समाजसेवी पनि हुन् ।

करीब गीतिक्षेत्रमा चार दशक बिताइसकेका गीतकार थापाले नेपाली गीतको परम्परामा गरेको योगदानले नै उनको स्थान निरूपण गर्दछ । उनले गीत लेखनको यात्रा प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि नै नेपाली गीत परम्परामा चर्चित गीतकारहरू जन्मिसकेका थिए ।

जगतमर्दन थापाले गरेको गीति योगदानको एक उल्लेखनीय पक्ष प्रकारगत विविधता हो जसले नेपाली गीत परम्परामा उनको स्थान कस्तो छ भन्ने कुरालाई प्रष्ट गर्दछ । उनले देशभक्तिका गीत र आधुनिक गीत दुई थरीका गीत लेखी विषयगत वैशिष्ट्यता देखाएका छन् । ती गीतहरू देशभक्तिको प्रगाढ माया, ममता श्रद्धाले ओतप्रोत रहेका छन् ।

गीतकार थापाले देशको प्राकृतिक सुन्दरतालाई पनि गीतका कथ्य विषय बनाएका छन् । उनको देशभक्ति र प्रकृति गीतका अलावा सर्वप्रमुख लोकप्रियताको फाँट आधुनिक सुगम सङ्गीतका गीत र रचनामा नै रहेको छ ।

मूलतः सरल, सहज तथा अभिधा अर्थ भएका गीत लेखन, विविध विषयका गीतको रचना, उत्कृष्ट गीतहरू समावेश गरिएका एउटा गीति सङ्ग्रह र क्यासेट एल्बममा प्रकाशित र रेकर्ड भएका लोकप्रिय गीतहरूले जगतमर्दन थापालाई नेपाली गीति परम्परामा चर्चित र स्थापित गीतकारको रूपमा चिनाएको छ ।

परिच्छेद : चार

जगतमर्दन थापाको गीत सङ्ग्रहको विश्लेषण

जगतमर्दन थापा नेपाली गीति क्षेत्रका महत्त्वपूर्ण प्रतिमा हुन् । उनले हालसम्म एउटा गीति सङ्ग्रह र दुईटा गीति क्यासेट बजारमा ल्याएका छन् । उनको पहिलो गीति सङ्ग्रह दिलको आवाज हो र यसलाई अन्नपूर्ण प्रेसले प्रकाशन गरेको हो जसमा १०० वटा गीतहरू सङ्गृहित छन् । यो वि.सं. २०२१ सालमा बजारमा आएको छ । त्यस्तै उनको दुईटा गीति क्यासेट छन् ती हुन् ४० वर्ष अघि ४० वर्ष पछि (२०५८) र मनको शान्ति गीति क्यासेट (२०५८) ती दुवै गीति क्यासेटलाई म्युजिक नेपालले बजार व्यवस्थापन गरेको छ ।

उनका गीति क्यासेटमा उनका आफ्नै स्वरका साथै ख्यातिप्राप्त कलाकारले पनि स्वरमा साथ दिएका छन् र प्रख्यात रचनाकार तथा सङ्गीतकारले पनि साथ दिएका छन् । यस पुस्तकमा जम्मा एक सयवटा गीतहरू बेगलाबेगलै शीर्षकमा सङ्कलित छन् । स्वदेश गान,लोकगीत, आधुनिक गीतका साथै युगल गीत, एकल गीत, तामाडसेलो गीत आदिलाई भ्यारे लयमा एक सय गीतलाई एकसय प्रष्ट नै खर्च गरिएको छ । थापाका यिनै गीति सङ्ग्रहमा रहेका गीतहरू तथा गीति क्यासेट तथा सिडीमा रहेका उपलब्ध गीतहरूलाई गीति तत्त्वका आधारमा यहाँ विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ दिलको आवाज गीति सङ्कलनका गीतहरूको विश्लेषण

४.१.१ विषयवस्तु तथा भाव

गीतकार थापाका आफ्ना गीतहरूमा विविध भावहरूलाई व्यक्त गर्न सफल भएका छन् । थापाका गीतहरूमा प्रायजसो माया पिरतीलाई नै केन्द्रीय कथ्य बनाइएको छ । जसले प्रणय भाव व्यक्त गरेको छ भने राष्ट्रिय भावले ओतप्रोत गीत पनि छन् ।

थापाका गीतमा मूल रूपमा पाइने भावहरूलाई तल विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१.१.१ प्रेमप्रणयी भावका गीत

जगतमर्दन थापा मूलतः आधुनिक गीति फाँटका गीतकार भएका कारण उनका प्राय सबैजसो गीतहरू प्रेमप्रणयी भावमा आधारित गीतहरू रहेका छन् । उनका प्रेमप्रणयी भावका गीतहरूमा पनि दुई धारणा विभक्त गरेर हेर्न सकिन्छ ।

४.१.१.१.१ श्रृङ्गारिक भावका गीत

काव्यचिन्तन परम्परामा श्रृङ्गार रसलाई राजाको रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । नेपाली साहित्यिक यात्राको माध्यमिक काललाई नै श्रृङ्गार कालका रूपमा लिइन्छ । एक अर्कोको माया प्रेमलाई विषयवस्तु बताएर लेखिएका गीतहरू श्रृङ्गारिक गीतहरू हुन् । थापाद्वारा लिखित **दिलको आवाज** गीतसङ्ग्रहमा सङ्कलित गीतहरू अधिकांश श्रृङ्गारिक गीतहरू छन् । श्रृङ्गारमा संयोग र वियोगका सम्बन्धी भाव ओतप्रोत भएका गीतहरू समावेश गरिएका छन् । उनका संयोजनय गीतहरूमा प्रायः प्रेमिकाको रूपरङ्गको वर्णन गरिएको छ । उनका यस्ता खालका गीतमा प्रियसीप्रतिका भावना वैशप्रतिको आकर्षण तथा सौन्दर्यप्रतिको भुकावका साथै गीतमा आँखा आँखा जुधेपछि माया बस्ने, हृदय भस्किने, एक दिलको मौन भाषा अर्को दिलले बुझ्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । उनले संसारमा माया भन्दा ठूलो वस्तु अरु केही छैन । हृदयबाट समर्पित प्रेमलाई सबथोक हो भन्दै आत्मा तथा भावनालाई बढी प्राथमिकता दिनुपर्ने आग्रह गरेका छन् । साँझको समयमा चराचुरुङ्गीहरू पनि आफ्ना जोडीलाई भेट्न हतार हतारमा उडे भैं प्रेमीप्रेमिका एक अर्काको दिलको माझमा भेट हुने आशा यसरी व्यक्त गर्दछन् ।

युवती : ती चरा उडे आपसमा भेट्न सुनौलो साँघुमा ।

युवक : भेटौंला आशा भनेर हामी यो दिलको माझमा ॥ (मधुर अमरमिलन, पृ. १५)

गीतकार जगतमर्दन थापाले यौवन अवस्थामा स्वाभाविक रूपमा विपरित लिङ्गप्रति हुने चासो, उत्सुक, आकर्षण लाज, मायालु आँखा आदिलाई थापाले गीतमा युगल तामाङ्ग शैलीमा यसरी अभिव्यक्त उनले गरेका छन् :

साहिला : यो दिल चोरी जान्छ्यौ नहेरी कहाँ तर्केर ।

साँहिली : यो मन हाँस्छ देखेर आएको तिमी लर्केर ।

(अल्लारे वैश, पृष्ठ २४)

थापाले आफूलाई चाहने युवतीलाई सपना आउन निम्तो गरेका र उनी समाजसँग डराउने प्रवृत्तिको भएकाले उनलाई समाजसँग नडराई प्रेम साट्न आग्रह गरेका छन् :

मेरी भावनाकी रानी

सपनामा तिमी आऊ ।

(मेरी भावनाकी रानी, पृ. ४८) ।

उनले आफूले चाहेको, प्रेम साटेको प्रेमिकाको प्रतिक्रियामा खोलानेर दुङ्गामा बसेर गरेको भाव अत्यन्त कलात्मकता साथ प्रयोग गरेका छन् । मनभिन्न धेरै सपना सजाएर उनलाई पाउने आशामा पर्खिरहेको चित्रण गरेका छन् :

खोलानेर दुङ्गामा बसी

तिम्रो बाटो हेरिरहन्छु ... ।

मनमा कति सपना सँगाली,

आशा लिई पर्खिरहन्छु ... ॥

(तिम्रो बाटो हेरिरहेछु, पृष्ठ ९) ।

आफ्नो एकलो जीवनमा अचानक माया गर्ने मान्छेको प्रवेश हुँदा जीवन रोमान्टिक खुशीयाली हुन्छ र त्यो माया छायाँले जीवनलाई पूर्णता दिन्छ भन्ने कुरालाई पनि गीतकार थापाले प्रस्तुत गरेका छन् :

तिमी आयौ मेरो जीवनमा

प्रितको साज बनेर

तिमी छायाँ मेरो जीवनमा

दिलको आवाज बनेर

(तिम्रो आगमन, पृ. ५४)

थापाले श्रृङ्गारिक गीतमा अन्य ऋतुहरूको मध्ये शरद ऋतुलाई कलात्मकताका साथ प्रयोग गरेका छन् । उनले आफ्ना चोखो पिरती शरदका जुनको जस्तै गरिमा महिमा बताएका छन् । साथै जीवनमा आफूले चाहेको व्यक्तिलाई पाउनु नै सबैभन्दा ठूलो र एउटै धोको भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् :

सग्लो दिलको पिरती

शरदको जून हो चोटिलो छ

तिमीलाई पाउन जीवनमा

यो एउटै धोको छ ।

(शरदको जून भैं माया, पृष्ठ ५५)

जीवनमा मन पराएको व्यक्तिले मुस्काएको खण्डमा बाटोघाटो, गोरेटो, पँधेरीमा धाउन र बोलाएको खण्डमा सबै बाधा अड्चन काटेर सात डाँडा काटेर भेट्न आउने कुरालाई स्पष्टाएको छ ।

तिमीले मुस्काए सधैं गोरेटो म धाउँला ।

तिमीले बोलाए सात डाँडा काटी आउँला ॥

(तिमीले बोलाए सात डाँडा काटी आउँला, पृ. ९९)

कसैको माया लाग्दा, कसैले मन पराउँदा थाहा नपाई माया बसेको कुरा पत्तो हुँदैन । माया आपसेआप बस्दछ र दिलको चाहना र धारको साथमा बनेको पत्तो नपाएको कुरा गीतकारले यस गीतबाट यसरी व्यक्त गरेका छन् ।

तिमी कसरी बन्यौ मेरी दिलकी चाहना ?

मानौ तिमि नै हौ मेरो प्यासी साधना । (तिमी... ?, ६०)

गीतकार थापाले गीत गाएको आफ्नु प्रियसीको साथ, सहारा माया पाएर, उसँग माया, पिरती लागेको पनि उनकै इशारा बुझेर भन्ने कुरालाई स्पष्ट पारेका छन् ।

युवती: गीत मैले गाएछु पाएर तिम्रो सहारा ।

युवक: प्रित मैले लाएछु बुझेर 'तिम्रो इशारा'

(गीत मैले गाएछु, पृ. १०)

जगतमर्दन थापामा सरल र अत्यन्त समयशैलीमा मायापिरतीका क्रियाकलापलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनका गीतमा संयोगक श्रृङ्गारिक भावका गीतहरू अधिकांश मायापिरती, सौन्दर्यमा आधारित छन् । युवायुवती हुने मायापिरती, नजानिदो आकर्षण तथा क्रियाकलापहरूलाई पनि विभिन्न विम्ब प्रतीकहरूको सुन्दर प्रयोगद्वारा मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.१.१.२ वियोगजन्य तथा विप्रलभ्य शृङ्गार भावका गीत

गीतकार थापाका वियोगका गीत अत्यधिक रहेका छन् । उनको 'दिलको आवाज' गीति सङ्ग्रहमा रहेका जम्मा सय वटा गीतमा ४६ वियोग सम्बन्धी गीत रहेका छन् । वियोगका उनका गीतहरूले प्रेमको गहिराइको गम्भिर अभिव्यक्ति गरेका छन् ।

वियोग पक्षलाई समेट्ने क्रममा थापाले मायालुको सम्झनामा बिताएको पल, मनमा उत्पन्न भएका निराश, तनाव, छटपटीलाई जस्ताको तस्तै प्रस्तुत गरेका छन् । जीवनमा सारा जीवनसँग सँगै बिताउने सपना बुनेर बसेका तर सपना चकनाचुर भएपछि सम्झना मात्र गरेर वेदना फैलिएको र मध्य रातमा वेदनाले हृदयलाई तहसनहस बनाएको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

सम्झना तिम्रो आएर मनमा वेदना फैलायो

रातको बीच वेदना उर्ली हृदय बौलायो

(सम्झनामा बौलाएको दिल, पृ. १८)

थापाले मायालुलाई भेट्ने प्रतीक्षामा बसेका प्रेमीप्रेमिका आफ्नो मायालु नआएपछि मनमा उत्पन्न शंका उपशंका र डरलाई प्रस्तुत गरेका छन् । साथै जीवनको आधा बाटोमा अलपत्र पारेर हिँडेका निष्ठुर प्रवृत्ति भएका युवायवुतीको चित्रण यसरी गरिएको छ ।

प्रेमको दिल बाली हँसाई खेल्यौ ।

निष्ठुरी किन ! दिल सल्काई भाग्यौ ।

(छटपटाएको ए आँसु, पृ. ११)

‘दिलको आवाज’ गीतिसङ्ग्रहका गीतमा आफ्नी मायालुसँग विछोडको पीडा र त्यसले छातिभरि दिएका चोटलाई व्यक्त गरेका छन् । उनले मायालुले दिएको चोटले आफ्नु छाती चर्केको कसरी देखाउनु र रातमा उनका आँसु तारा भै भरेको कुरालाई साथै मायालुलाई फूलसँगै तुलना गरेको तर आँसु भई बगेका नियोगका अवस्थालाई अत्यन्त सरल र सहज ढंगले व्यक्त गरेका छन् ।

(क) वैगुनी माया : कसरी देखाऊँ यो छाती चर्केको

रातमा हेर यी मेरा आँसु तारा भैँ छर्केको

(आँसुको थोपा बनेछ तारा, पृ. ४)

(ख) आँसुको तालमा फुलेको फूल हुँ ।
आखिर सृष्टिको म एक मूल हुँ ॥

(सृष्टिको मूल, पृ. १७)

(ग) अँध्यारो रातमा म गाउँछु अधुरो यो गीत ।
ताराको बीचमा म खोल्छु हराएको प्रित ॥

(अधुरो रात, पृ. ८-२३)

प्रेमिकाले आफूलाई धोका दिएर जाने मायालुसँग गुनासो गरेको सन्दर्भ पनि उल्लेख गर्दछन् ।

तिम्रो नयन हो या प्यालाको मौन इशारा
न म शराबी हुँ, त्यो किन छ फेरि साहारा ।

(मौन इशारा, पृ. २१)

थापा आफ्नु मन परेकी मायालु स्वार्थी भएको थाहा पाएर ती उनीसँग माया गाँस्न आतुर देखिन्छन् । उनीलाई उसको छाती ढुङ्गा जस्तै भएको महशुस गर्दै यस्तो गीत रचन पुग्छन् ।

मलाई थाहा छ तिम्री बैगुनी छेऊ,
तैपनि म तिम्रीलाई चाहना गर्छु ।
मलाई याद छ तिम्रो ढुङ्गे छाती छ,
तैपनि म तिम्रीलाई घाट गर्छु ।

(मलाई थाहा छ, पृ. ६१) ।

मायालुको यादमा तड्पिएर बस्नुपर्दाको अवस्था, मायालुलाई सम्झी सम्झी रुँदाको अवस्थालाई थापाले आफ्ना गीतमा उतारेका छन् । प्रियतम नहुँदाको अवस्था भस्कने छातीको पीडालाई गीत मार्फत् चित्रण गरेका छन् ।

मिरमिरे प्रातमा टल्कने म त्यही शीत हुँ ।

चस्केको छातीमा कल्पने म व्यथित प्रित हुँ ॥

(म व्यथित प्रित हुँ, पृ. ८८)

थापाले धेरै गीतहरू वियोगका भावलाई समेटेर रचना गरेका छन् । यस्ता गीतमा उनले मायालुलाई दिलको धड्कनमा सुनिरहेको, भावुक बनी दिलमा पिरती बुनिरहेको, टाढा गए पनि, भए पनि सम्झनामा सधैं भेटेको, सधैं सुखद सँगै बसेर सुनाउने रहर त्यसै बिलाएको र छटपटीमा दिनरात काट्नु परेको गुनासो गर्दै दिनरात काट्ने विचार प्रस्तुत गर्दै आफ्नु मनका वीरलाई प्रकट गरेका छन् ।

टाढा भए पनि माया सम्झनामा भुटुँला ।

मनको कुरा मनमै राखी दिनरात काटुँला ॥

(सम्झनामा भेटुँला, पृ. ९४)

उनले मायालुलाई आफ्नो बनाउन नसकेको, उसलाई कल्पेर वस्नु परेको, वैगुनीले सबै ओठको हाँसेर लुटेर लगिदिँदा पनि बाँच्नुपर्दा टुहुरो बनेको, आँसुको धारा बगेको अवस्थालाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

वैगुनी माया ! कसरी देखाऊँ यो छाती चर्केको ।

रातमा हेर मेरा आँशू तारा भै छर्केको ॥

(आँसुको थोपा बनेछ, पृ. ४) ।

४.१.२ राष्ट्रिय भावका गीत

आधुनिक गीतको फाँटमा बढी रमाउने अर्थात् आधुनिक गीत लेखनमा बढी कलम चलाएका थापाले प्रेम भावको गीत मात्र रचना गरेका छैनन् । त्यसका साथै राष्ट्रिय गीतमा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । राष्ट्रिय भावले ओत प्रोत गीतको पनि रचना छन् । राष्ट्रलाई प्रगति पथमा पुऱ्याउने, करोडौं नेपालीको आवाज, राष्ट्रको

महिमा, राष्ट्र निर्माणमा जुट्न संकल्पन गर्नुपर्ने, सूर्य र जूनले मात्र झलमल हुन्न, आफ्नो पसिना, रगत, श्रमले राष्ट्र उज्यालो बनाउनु पर्दछ भन्ने आग्रह गरी राष्ट्रिय गीत रचना गरेको पाइन्छ ।

थापाले देशको माटोमो पसिना चुहाई, देश निर्माण गरी राष्ट्रलाई प्रगति पथ पुऱ्याउने, देशलाई सफल बताउन संकल्प गर्ने, पुर्खाहरूको सपना सकार पार्ने र सुनौलो बिहानीसँगै सुन्दर लक्ष्य पूरा गर्दै विश्वसामु चिनाउने नयाँ इतिहास लेख्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

नेपाललाई प्रगति-चोटी पुऱ्याउने प्रयास छ ।

एक करोड नेपालीको यो एउटै आवाज छ ॥

(एउटै आवाज छ, पृ. १)

नेपाली जनतामा राजा महेन्द्रको योगदानले गर्दा सूर्य र जुनको उज्यालो भन्दा बढी देश हाँसेको, झलमल भएको, राजा, रानीको महिमा गाएको, 'हरियो वन नेपालको धन' भनाई अनुसार देशको हरियाली, हिमाल, पहाड, तराई यहाँका झरना, नदी-पर्वत, कोइलीको कुहु कुहु आवाज साथै मनमोहक दृश्यले स्वर्ग जस्तो देश भनेर सबै मानिस फुकिने अवस्था शान्ति काम नेपाल जनताको एकता, एशिया शान बनेर विश्वमा बाँचेको कुरालाई गीतकार थापाले चित्रण गरेका छन् ।

युवती : सूर्य र जुन हाँसेर हुन्न यो देश झलमल ।

महेन्द्र - ज्योति चम्केमा हुन्छ यो राष्ट्र उज्वल ॥

युवक : नौ लाखे तारा चम्केर हुन्न यो राष्ट्र फुल्ल

जनता सारा लागेमा हुन्छ यो राष्ट्र उज्वल

(आत्म-विश्वास, पृ. २)

थापाले राष्ट्रिय गीतमा जुन बेला पूर्व पश्चिम, राजमार्ग बन्दै गएको अवस्थालाई प्रगतिको ढोका खुलेको राजमार्ग निर्माण गर्ने क्रममा कडा परिश्रम गर्ने मजदुरहरूको निधारको पसिना मोती बनेर धरतीमा खसेको विषयलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

पूर्वपहिचान राजमार्ग बन्दैछ ।

प्रगति ढोका हेर खुल्दैछ ।

मोती बनी खस्दैछ धरतीमा

(प्रगतिको ढोका हेर खुल्दैछ, पृ. ९८)

गीतकार जगतमर्दन थापाले पूर्व पहिचान बस्ने सम्पूर्ण नेपालीको एउटै आवाज हुनुपर्ने, त्यसबाट देश विकासमा लाग्नुपर्ने विचार गीतमार्फत् व्यक्त गरेका छन् । गोर्खाली वीरहरूले नेपाललाई विशाल र सिङ्गो राष्ट्र बनाउन शुरु गरेका तर पूरा नभएको अवस्था रहेकाले सम्पूर्ण देशवासी एकजुट भई लाग्नुपर्दछ भन्ने भावलाई यसरी आफ्ना गीतमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

गोर्खालीको अधुरो सपना साकार बनाइ छाड्नेछौं ।

उज्यालो देशको विपना विश्वको सामु लेख्नेछौं ।

(एउटै आवाज छ, पृ. १)

नेपाली जनता एउटै बाटोको यात्री सधैं प्रगतिको शिखरमा लम्कने व्यक्ति, सधैं नयाँ नयाँ युग, परिवर्तन विकासका लागि जनता हामी नेपाली हौं । विश्व इतिहासमा वीर, कर्मठ, त्यागी भनेर चिनिएका वीर गोर्खाली हौं । नेपाल सबै नेपालीको साझा घर हो र हामी त्यही घरका सबै एउटै सदस्य एउटै जहान, एउटै घरका सदस्य हौं भनी गीतकार थापाले आफ्नु राष्ट्रिय गीत र देशप्रेमका गीतमा आफ्नु भावलाई व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

हामी नेपाली नेपालको एउटै हाम्रो जहान ।

आफ्नो यो देश सजाउने छ, इच्छा महान ॥

(एउटै हौ जहान, पृ. ७६ ।)

यसरी, गीतकार जगतमर्दन थापाका राष्ट्रिय गीति भावमा नेपाल र नेपालीहरूको उन्नति र प्रगतिका लागि नेपाली एकजुट भई स्याहार सम्भार गर्दै अधि बढाउनु पर्छ, देश निर्माणका लागि पसिना बगाउनुपर्दछ । राजा महेन्द्रको प्रशंसा गर्दै पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकाली जोड्ने राजमार्ग छ भन्दै खुशियाली व्यक्त गरेका छन् । त्यसबेला राजा वा ठूलाबडाको प्रशंसा गरेको खण्डमा आफूलाई केही सम्मान साथै केही गर्नु चाहेको कुरा हुन्थ्यो । त्यसै क्रममा राजा महेन्द्रको गान रचेका कारण उनको कृतिको प्रकाशित गर्ने साना पाएको गीतकार थापाले स्वयम् यसबारे खुलस्त बताउँछन् ।

४.१.३ प्रकृतिसम्बन्धी विषयवस्तु

गीतकार जगतमर्दन थापाको कुनै कुनै गीतमा नेपाली प्रकृतिको वर्णन गर्दै प्रकृति सम्बन्धी गीत पनि रचेको पाइन्छ । कुनै कुनै गीतमा नेपाल, हिमाल, पहाड, तराई, हरियो वन, जङ्गल, खोलानाला, पाखापखेरा, डाँडाकाँडा, नेपाली राष्ट्रिय फूल लालीगुराँसको वर्णन गरेको भेटिन्छ । कतिपयमा प्रकृति भाव गीतमा थापाले औंशीको रात, जुनेली रात, विभिन्न चराहरूको आवाज जस्तै कोइलीको स्वर, घमाइलो दिन जस्तो रमाइलो वातावरण देखेर सबै मानिस भुकिएको, लट्टिएको र स्वर्ग हो भनी फुकिएको चित्रण गरेका छन् ।

प्रकृति-दृश्य देखेर यहाँ हृदय लट्टिन्छ ।

स्वर्ग नै हो कि ! भनेर सधैं मानिस फकिन्छ ।

(अन्धविश्वास, पृ. २) ।

पहाडी श्रृङ्गार शीर्षकको गीतमा पहाडी सिंगारसँग आफ्नु मायालुलाई दाँजेको, चौतारीमा बसेर अधुरो गीत गाएको, मायालुको जवानीसँगै देखेर गुराँस फूल भुकेको,

लेक र बेसीमा रमाइलो वातावरणले रंगीन भएको, प्रियतम सुन्दर रूप बोकेर आएको विषयलाई वर्णनात्मक होलमिा दृश्यात्मक पाराले रचेका छन् ।

बनेछ तिम्रो मोहनी रूप पछाडि सङ्गार ।

तिमीले सधैं संग्लो दिलको पाउँछौ पियार ॥

(पहाडी सिँगार, पृ. ४९)

‘विरही मुरली’ शीर्षकको गीतमा कुनै अपरिचित व्यक्तिले वलवल गर्ने खोलाको तिरमा बसेर विरही मुरली बजाएको अवस्था, आफ्नु मनको पीर व्यथा पोखेको परिस्थिति, थरी थरीका चराचुरुङ्गीको मधुरो आवाजले गर्दा कुनै कसैको याद आएको चित्रण थापाले गरेका छन् । त्यही हृदयमा, डाँडाकाँडामा धप्प कुहिरो उरेरै गरेको कस्तो उमंगका साथै विरक्ति भाव व्यक्त गरेका छन् । अन्जान व्यक्ति वा आफूले मन परेको व्यक्तिको रूपलाई भेट्नै उदाएको हो कि भन्ने त्रास पनि व्यक्त गरेको छन्, त्यही बादलको घुम्टोमा सिमसिमे पानी परिरहँदा कसैले कसैको यादमा सायद आँसु झारेको हो भनी भावनात्मक भाव व्यक्त गरेका छन् ।

खोलाको तीरमा मनको पीर पोखी

कसले बजायो विरही मुरली ?

कसको यादमा टुटेको दिल खोली ।

कसले बजायो विरही मुरली ॥

(विरही मुरली, पृ. ४०) ।

थापाले शरदको जुन भैं माया शीर्षकको गीतमा सग्लो दिलको पिरती शरदको जुन भैं चोखो भएको पँधेरो पखेरा चौतारीमा माया लगाउन धाएको मिलन देखेर डाँडाकाँडा पनि हाँसेको, धरतीलाई स्वर्ग बनाउन माया गाँसेको भ्याउरे लयमा वर्णन गरिएको छ ।

गीतकार थापाले प्रकृति भावमयी गीतमा एउटी चरित्रलाई प्रकृतिसँग तुलना गर्दै उसको मोहनी रूप बादल जस्तो केटा देखेर क्रमशः चन्द्रमा लड्ठु परेको, हावा भुकिएको वर्णन गरेका छन् । यौवना नारीको नयन विजुली सम्झी हृदय चस्किएको, हाँस्दा सेतो दन्ते मुहार सितारा जोडेको, मोती दाना दाँत भएकी प्रियसी उनको गाला गुराँस जस्ता राता, लजालु चेहर, वैशमा लड्ठिन्छन् सृष्टिकर्ता, मन्द मुस्कानमा फूल पनि ओठमा चुम्न आउँछ । प्रियसीको आवाजको अघि चरीको मिठो आवाज फिका त के चरी नै चिरबिराउन बिसन्छ र प्रकृति नै यी प्रियसीलाई देखेर आफै भस्कन्छ । जस्ता प्राकृतिक वस्तुहरूको समावेश गर्दै यस गीतको पङ्क्तिको सार्थकताको वर्णन अतुलनीय छ ।

मोहनी रूप देखेर तिम्रो चन्द्रमा लड्ठिन्छ ।

फैलेको केश वादलस सम्झी पवन फर्किन्छ ॥

नयन तिम्रो विजुली सम्झी हृदय भस्कन्छ ।

छरेर हाँसो ओठको बीच सितारा चम्कन्छ ॥

(सौन्दर्यकी मूर्ति, पृ. ९)

यही सच्चा दिल पाइन्छ शीर्षकको गीतमा नेपाली भूमि तथा माटोमा साँचो चोखो माया पाइने कुरालाई उनले व्यक्त गरेका छन् । गोरेटोहरूले कसैलाई पर्खेको कुरा, यो प्रकृति तथा माटोले सग्लो माया पोखेर बाँच्दै भन्दै आग्रह पनि गरेको भेटिन्छन् भने यी आँखाबाट प्रकृति सधैं चारैतिर हाँसिरहेको, नाचिरहेको, खाईरहेको पहरा मौन स्वीकृतिमा रमाएको, चौतारी बीचको माया पिरतीको प्रसंग तिर्खालु यात्रीलाई प्यासीलाई प्यास मेटाएको चित्रलाई दृश्यात्मक भ्याउरे लयमा वर्णन गरेको पाइन्छ ।

मनको थकाई मेट्ने यही हो रुखको छहारी ।

प्रकृति यहाँ हाँसेकी हेर्छ यी: आँखा चहारी ॥

(यही सच्चा दिल पाइन्छ, पृ. ३६) ।

थापाले डाँडाकाँडा लाग्यो घमाइलो शीर्षकको गीतमा प्रकृति चित्रण भ्याउरे लयमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा डाँडाकाँडा चारैतिर घमाइलो वातावरण देखेर मनै चङ्गा जस्तै उडेको, रमाइलो लागेको, लालीगुराँस डाँडापाखा रातै फूलेको उत्तरतिर हिमालले सेतो आवरणमा क्या राम्रो खुलेको वर्णन पहाडको कुनाकाप्चाबाट भरना बनी फर फर भरेको आवाज साँच्चै आनन्दित खालको छ र खोला नागबेली आकारमा कल कल बगेको दृश्यलाई प्रकृति भावमय गीतमा रचना गरेका छन् ।

डाँडाकाँडा गुराँस फूल ढकमक्क फूलेको ।

उत्तरमा हिमाल हेर । फलमल्ल खुलेको ॥

पहाडबाट भरना भरभर भरेको ।

नागबेली खोला सुन ! कलकल बगेको ॥

(डाँडाकाँडा लाग्यो घमाइलो, पृ. ६५)

यसरी जगतमर्दन थापाले दिलको आवाज गीत सङ्ग्रहभित्र प्रकृतिलाई आधार बनाएर प्रकृतिप्रेमी गीत लेखेका छन् । प्रकृति भावपरक विना गीतको कल्पना गर्न सकिँदैन । त्यसैले थापाले उनका प्रायः गीतमा प्रकृतिको प्रसङ्ग ल्याएका छन् । सबै गीतकार तथा कविले प्रकृतिलाई उपमान तथा उपमेयका रूपमा कहिले कुनै मानवीय प्रकृतिसँग तुलना गरेको हुन्छ । उनले पनि त्यही भावलाई समेटेर प्रकृति गीत रचना हुन् । प्रकृतिलाई उद्दीपान विभावका रूपमा तुलना गर्दै प्रकृति वातावरण र हृदयलाई मानिसको प्रकृतिसँग दाउँदै मानिसको खुशी मन, दुःखी, उदास निराश हुँदा प्रकृति नै रोएको देख्न प्रकृति कवि तथा गीतकारमा भेटिन्छ ।

४.१.४ मानवतावाद

गीतकार जगतमर्दन थापाका दिलको आवाज गीत सङ्ग्रह सङ्कलन गरेका गीतहरू मध्ये मानवतावाद गीत पनि समेटेका छन् । मानिसलाई मानिसले मानवका रूपमा गरिने व्यवहार, चालचलन, आदिलाई मानवतावादी भनिन्छ । मानिसँग

जोडिएको भावनात्मक विषयवस्तुलाई समेटेर लेखिएको भाव नै मानवतावाद हो । मानिसले उन्नति र प्रगतिलाई ध्यानमा राखी त्यसैलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएका गीतहरू नै मानवतावादी गीतहरू हुन् । वास्तवमा, मानिसले मनिसद्वारा मानिसकै लागि गरिने देखाउने साँचो माया व्यवहार नै मानवतावाद भित्र पर्दछ । दुःख परेका बेला, सहयोगको आवश्यकता पारेको बेला, विरामी हुँदा जसरी औषधीको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्तै दुःखमा साथ, सहयोग गर्नु नै मानवीय व्यवहार हो । जसलाई मानवतावाद भनिन्छ । मानिसलाई माया गर्नु सिकन, विश्वभरी मानवताको ज्योति बाल्न समेत उनका गीतले आग्रह गरेका छन् । सेवा नै धर्म हो भन्ने उक्ति सँग मानवतावाद जोडिएको छ । दुई दिने चोलामा भनेकै मानवको सेवा गर्नु हो र स्वर्ग पुगिने आधार बाटो हो ।

जीवन महान् लक्ष्य मानव सेवा गर्नु सिकनु पर्ने, चस्केको, दुखेको मनलाई खेलौना नसम्भन्नु, छातीको वेदना अरूको बुझ्न सक्नु नै मानव जीवनको सार्थक धर्म हो भन्ने कुरालाई गीतको माध्यमबाट यसरी अनुरोध गरेका छन् ।

मानिसले मानिसलाई माया गर्न सिक ।

जगत्मा मानवताको बत्ती बाल्न सिक ॥

दुई दिनको जिन्दगी मानिसको सेवा हो ।

मानवता नै हाम्रो यो जीवनको लक्ष्य हो ॥

(सच्चा प्यार नै मानवता हो, पृ. ७०)

त्यसैले गीतकार जगतमर्दन थापाले आफ्नु गीतहरूमा मानवतावादी गीतहरू लेख्ने काम गरेका छन् । जसबाट मानव जीवनको अभिन्न अङ्ग हो र मानवीय व्यवहार सबै मानवसँग गरेमा मानिसको उन्नति र प्रगति तथा सकारात्मक सोच विकास भइ हत्या, हिंसा, द्वन्द्व सिर्जना हुनबाट हामी मानव टाढा रहनेछौं ।

४.१.५ कल्पना

गीतकार जगतमर्दन थापाको दिलको आवाज सङ्ग्रहभित्र कल्पना गीत पनि लेखेको पाइन्छ । कल्पना गीतको अर्को प्रमुख तत्त्व हो । कल्पना एउटा सिङ्गे साहित्यको आवश्यक तत्त्व हो जस बिना साहित्य सिर्जना गर्दा अधुरो, अपुरो हुन्छ । कल्पना भनेको स्मृतिपटमा नयाँ नयाँ कुरा परिकल्पना गर्ने, उत्पन्न नयाँ कुरा भन्ने हुन्छ । कतिपय कल्पना असम्भव, अशोभनीय पनि हुन्छ । कल्पनाले रंगिएको थापाका केही गीतहरू निम्न तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

मेरो दिलमा छाएको भावुक कल्पना ।

हिजो राती बनेछ मधुर - सपना ॥

तिमी लज्जा बनी फर्कियो मेरो नयनमा ।

तिमी भावाना बनी पल्कियो मेरो मनमा ॥

(मधुर सपना, पृ. ६४)

माथिको उदाहरणमा आफ्नु प्रियसीलाई कल्पनामा भेटेको कुरा, रानी सपनामा देखेको कुरा, उनी लजावती भएर जस्तो लजालु बनी आँखाभरि विभिन्न हाउभाउका साथ प्रस्तुत गर्दा गीत, प्रित बनी विडम्बनामा गुञ्जिएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । मायाले प्रियसीको कल्पना गर्नु, विछोडरूपी मरुभूमिमा कति चाहना, प्यास, तिर्सना मेट्नु छ भन्ने कल्पना गर्नु सुःख दुःख सँगै बसी साट्ने कल्पना गर्नु, टुक्रा टुक्रा भएको सपना, अधुरो प्यारको प्यास मेट्ने कल्पना गर्दै काल्पनिक गीतको रचना गरेको भेटिन्छन् :

तिम्रो सम्झनामा कल्पेको दिल ।

बुझेर पनि नबुझ्ने साथी ।

राती हेर मेरो टुकेको दिल ।

कल्पिन्छ कति आकासमाथि ।

(सम्झनामा कल्पेको दिल, पृ. ८३)

आफूले मन पराएकी अपरिचित प्रियसी आफ्नु प्यासी नजरले खोज्ने त्यही प्रियसी अन्जान् प्रियसीको आशामा दिल धड्कने, कतै यो पागलपन, मृगनुष्का, अन्धोप्रेमबाट उत्पन्न वेदना सिर्जना गर्ने बाहना त होइन भन्दै कल्पना गर्दै आफैसँग, आफ्नो अन्जान प्रियसीसँग हाँक पनि गरेका छन् ।

कल्लाई यी प्यासी नयन खोजिरहेछ ?

कसको आशामा यो दिल धड्किरहेछ ?

(कसको खोजीमा .... ? पृ. ४७)

प्रस्तुत गीतमा कुहिरोसँग लुकमारी खेल्ने मन क्षितिज पारी गाउँकी कान्छीको कल्पना गर्दै गीतकारले बगी जाने खोला जस्तै मानिसको जीवन अविच्छिन्न छ कहिले के हुन्छ थाहा नहुने कुरालाई स्पष्ट गर्दछन् । त्यसैले माया पिरती गाँस्नु पर्दछ, हाँसी खुसी हुनुपर्दछ भोलि जे होला होला भनी कल्पना रूपी गीत प्रस्तुत गरेका छन् । यस गीत भ्याउरे लयमा तयार पारेका छन् ।

‘कुहिरोसँग डाँडाकाँडा मेरो मन खेल्छ ।

पारी गाउँकी कान्छीलाई मेरो दिल खोज्छ ॥

बगी जाने खोला सरी मनिसको चोला ।

माया नगाँसी भएन भोलि जसो होला ॥

(मनको चाहाना, पृ. ४५)

थापा पहिलाको यौवन, जिन्दगीमा भन्दा आजभोलि कोही नयाँ व्यक्ति उनको दिलमा लुक्न पल्केको, कुनै बेला आँखा भरि मस्की मस्की भल्कन्छ । भगवान्ले कलिगढले मिहेनतका साथ बनाएको कल्पना गर्दछ । जीवन त्यहीँ एउटै नौलो मान्छेको स्पर्शले सारा जिन्दगी साकार, सार्थक बनाउँछ भन्ने अभिव्यक्ति भ्याउरे लयमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

आजभोली यी आँखामा को छ लुक्न पल्केको ?

कसको माया छ, दिलमा जुन बनी फल्केको ॥

(को लुक्न छ पल्केको ....., पृ. ३९)

प्रस्तुत गीतमा कल्पना प्रधान विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरेका छन् । मिलन उमंग खुशीमा रमेको मन, विछोड दुःख पीडामा दुखेको बेला, चौतारी, पँधेरी, खोला, नालामा प्रतिक्षा गरेको कुरा, खुशी साट्ने मायालुको आउने कुरा कल्पनामा गरेका छन् । आशाको दियो बालेर प्रतिक्षा गर्ने कुरा, कोइलीको स्वर सुन्दा सायद उनी आएको कुरा व्यक्त गर्दछन् ।

(क) खोसेर मेरो दिलको खुशी हाँसिदिने होला ?
मागेर मेरो पग्लेको आँशू रोइदिने को होला ?

(यो दिल, पृ. ३५)

(ख) आशाको दीयो बालेर गोरेटो म हेरूँला ।
आउँछौं कि तिमी भनेर चौतारीमा पखौँला ॥
वन, नदी तिम्रै त्यो हेरे भैँ बाटो लाग्दछ ।
कोइलीको स्वरमा आए भैँ तिमी लाग्दछ ॥

(प्रतिक्षामा, पृ. ३३)

(ग) कसको गीत गुञ्जियो डाँडा र काँडा पखा
त्यो गीतमा लुकेको छ मेरा दिलको भाषा ॥

(प्रितको गीत, पृ. २८)

(घ) यो मेरो गीत गुञ्जेर बग्छ पहाडी ठाउँमा ।
(कोही त होला यो दिल बुझ्ने त्यो पारी गाउँमा)

(कोही त होला ....., पृ. २०)

(ङ) तिम्रो याद अँगालि राख्छु,
यो दिलको संसार सम्भेर ।
दिलको व्यथा सँगाली राख्छु,

त्यो प्यारको उपहार सम्भेर ।

(प्यारको उपहार, पृ. १६)

माथिको उदाहरण 'क' मा माया लगाए पराई भएको धोवबाज मायालुको याद भूलन कसैले खुशी ल्याई दिने नयाँ प्रियसीको कल्पना गर्नु 'ख' मा आशाको दियो बालेर प्रतिक्षा गर्ने कुरा 'ग' कसैले गीत गाएको त्यही गीतमा दिलको भाषा लुकेको कुरा व्यक्त गरेका 'घ' मा डाँडापाखा उनको गीत फैलिन्छ र आफ्ना मनभित्रको वेदना, माया बुझ्ने प्रियसी क्षितिज पारि गाउँमा छिन् भन्ने अभिव्यक्त र 'ङ' मा मायाको याद अँगाली संसार सम्भरने कुरा र दिलभित्र चोट लाई मायाले दिएको उपहार सम्भेर राख्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् । जगतमर्दन थापाले आफ्नै गीतहरूमा मूलतः आफ्ना प्रियतमलाई आशाको दियो आँशु, कोइलीको मिठो स्वर आदिका रूपमा कल्पना गरेका छन् ।

४.१.६ सङ्गीत

दिलको आवाज गीत सङ्ग्रहमा रहेका सम्पूर्ण गीतहरू सङ्गीतको उपस्थिति पाइन्छ । गीत र सङ्गीतको जीवन मेलबाट मात्र गीत मधुर, कर्णप्रिय, मुखागाप्रिय बनाउने हुँदा सङ्गीत भन्नु अनिवार्य हुन्छ । गीतमा नत्र गीत मात्र कहिल्यै अमर बन्न, हुन सक्दैन । थापाका गीत लेखन मात्र नभएर एक गायक तथा सङ्गीतकार पनि भएकाले आफ्नु गीतलाई जीवन्त राख्न कलकत्ता तथा मुम्बईमा गएर गीत रेकर्ड गराउने एक सफल कलाकार हुन् । यहाँ शब्द सङ्गीत र लय छन्द गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ ।

माया लुकाई लुक्दैन घुसघुसे बानीमा ।

आखीर त्यो भल्किहाल्छ आँखाको नानीमा ॥

(नौलो मायाको रीत, पृ. ३२)

त्यसैगरी, सङ्गीतकारः जगतमर्दन थापा बी.ए. र गायिका कुमारी लिली सिंहले गाएको गीतको बोल यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

आशाको दियो बालेर गोरेटो म हेरूँला ।

आउँछौं कि तिमी भनेर चौतारीमा पखौंला ॥

(प्रतीक्षामा, पृ. ३३)

वि.सं. २०१९ सालमै अर्को गीत महेन्द्र सङ्गीत निकेतनले सङ्गीतबद्ध गरेको गीत यसप्रकार छ ।

कोइलीले सम्झाइदियो दिनेको त्यो दिन ।

सधैं साथी तिम्रो याद आउँछ यो विना ।।

(बितेको त्यो दिन, पृ. ३१)

गीतकार थापाका माथि उल्लिखित गीतहरू वि.सं. २०२१ सालमा 'दिलको आवाज' गीतसङ्ग्रह नामाकरण भएको हो । शब्द र वाद्य सङ्गीतका माध्यमले यसभित्रका सबै गीत सङ्गीतबद्ध छन् जसकारण सबैको श्रोताको मन जितेका छन् ।

४.१.६.१ लय

गीतमा प्रयुक्त छन्दले र त्यसमा भएका अनुप्रासले लयको सृष्टि गर्दछ । बराबरी वा उही समयमा पढ्न वा गाउन सकिने गरी पङ्क्ति पङ्क्तिबीच भाषाका स्वर तथा व्यञ्जन वर्णहरूको सही व्यवस्थापन गरिँदा लय प्रकट हुन्छ । गीतका लागि लय उत्पन्नका लागि शब्द-शब्द, वर्ण-वर्ण, अक्षर-अक्षर तथा विश्राम-विश्राम बीचमा लय उत्पन्न हुन्छ । गीत गाउनका लागि रचना गरिने हुनाले लयात्मकता सिर्जना गर्नु आवश्यक देखिन्छ । लयले गीतलाई श्रुतिमयुर, सरस र कण्ठस्य बनाई त्यसको भावबोधमा सहायता पुऱ्याउँछ ।

थापाका गीतमा अधिकांश गीतहरू लयबद्ध रहेका छन् । उनका सङ्ग्रहमा प्रायः १६ अक्षरे फ्याउरे लयमा लेखेका छन् । प्रायः सरल खालका गीतहरू भएकाले सबैले बुझ्ने खालका छन् । वनजङ्गल, खोलानाला, प्रकृतिचित्रण गरिएका गीत, राष्ट्रिय र प्रेमभावपूर्ण गीतहरू लेखेका छन् । आज नेपाली मानिसले सजिलै टिप्न सक्ने भ्याउरे लयका गीत छन् । राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे नेपाली भ्याउरे लयका प्रयोग हुन साथै महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको मूनामदन र सृजामाता पढेको स्मरण गराउँछ, थापाको १६ अक्षरमा आधारित भ्याउरे लयका गीतहरूले यसको उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

युवक : हृदय तिम्रो पाएर सधैं दिल यो गाउँछ ।

युवती: पाएर दिल पिरती नयाँ दिलमा छाउँछ ।

(गीत नै आह्वान, पृ. २९)

थापाका लामा भ्याउरे, मझौला भ्याउरे र छोटा किसिमका भ्याउरे लयका गीत पनि छन् । उनका गीतमा १४ अक्षरमा आधारित भ्याउरे लय पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।

लुकी लुकी इशारामा छोडेको त्यो तीर ।

हृदयको बनेको छ हाय ! कस्तो पीर ॥

(तीर हो या पीर, पृ. १४) ।

उनका १९ अक्षरमा आधारित भ्याउरे लयका गीत तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रेमी - सरर ... यो मन उड्यो बादलमा तिम्रीलाई सम्भेर !

प्रेमिका - सरर ... यो मन उड्यो यो दिल तिम्रीलाई सुम्पेर !!

(उडेको मन, पृ. ७७ ।)

गीतकार जगतमर्दन थापाले यस सङ्ग्रहमा लोकलयमा भ्याउरे लयमा बढी गीत लेखेका र लोकप्रिय भएका तथा सुरिलो भाकामा गीत गाएका छन् । सरल,

सजिलो भएकाले सबै सजिलै गाउन सकिन खालका छन् । सबैको मनत्रि रहेको दिलको आवाजर्ला बाहिर ल्याउन सक्ने लय नै भ्याउरे भएकाले थापाले यसको बढी प्रयोग गरेका छन् ।

४.१.७ भावविधान

गीतकार जगतमर्दन थापाको दिलको आवाज गीतसङ्ग्रहमा धेरैजसो माया प्रेम भाव र केही देशप्रेम साथै मानवीय भावले ओतप्रोत गतिहरू छन् । देशप्रेम सम्बन्धी गीतमा वीरताको महत्त्व रहेको छ । वीर भावमा सूर्य र जुन, नेपाली, हिमाली, गोर्खाली सबै नेपाली चम्कन र लम्कन पर्ने सन्देश छ भने मायाप्रेम भावका गीतमा संयोग र वियोग भावको मिश्रित गीत छन् । थापाका देशप्रेम भावका गीतमा सम्पूर्ण नेपाली एउटै परिवार जहान हुन् । सम्पूर्ण नेपाली जुनतारा जस्तै उज्यालो किरण बनेर चलनुपर्ने, देशलाई प्रगति बाटोमा पुऱ्याउने र पुर्खाको सपना साकार पादै सुनौलो बिहानी उघारी देशको माटोमा छर्ने अनुरोध गरेका छन् ।

देशको बोकेर हामी नै प्रगति बाटोमा हुनेछौं ।

सुनौलो बिहानी उघारी देशको माटोमा छर्नेछौं ।

(एउटै आवाज, पृ. १)

थापाले प्रेम सम्बन्धी गीतमा प्रेमप्रणयमूलक विषयवस्तु छनोट गरी माया प्रेमका संयोग र वियोग गरी दुई विषयवस्तुमा गीत लेखेका छन् । प्रेमप्रणयका गीत मध्ये संयोग भावमा श्रोता तथा पाठकको मनमा करुणा, कोमलता, हृदयमा उत्पन्न खुशी उमंग, उत्साह तत्त्व उत्पन्न गराईमायालुसँग मिलन हुन्छ मन रमाईलो हुने, भस्किने, खुशी हुने, आँखाको भाकामा माया बस्ने, सौन्दर्य मुखी रूपमा आँको भाकामा माया बस्ने, सौन्दर्य मुखी रूपमा लड्ठ मख्ख पर्ने, प्रेममा परेकाले क्रियाकलाप देखेर धर्ती नै स्वर्ग हुने, प्रकृति छट्टा हिमालीचुली पनि हाँस्ने कुरालाई स्पष्ट परेका छन् भने वियोग भाव सम्बन्धी गीतमा कुख लाग्ने, विछोडको पीडा खप्न नसक्ने, आत्तिने,

छटपटी हुने, निराश घृणा, आक्रोश, आत्मग्लानी, हिनताबोध जस्ता नकारात्मक सोंच पैदा भई श्रोता तथा पाठकमा दुखित पर्ने क्रियाकलाप हुन्छ । वियोग भावले श्रोता तथा पाठक मनलाई त्यसै त्यसै रुवाउँछ । यस भावसम्बन्धी वियोगान्त गीतको हरफको केही अंश तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

आँसुको माला कति नयनमा गाँसूँ ?

बिभेको माया कति मनमा साँचूँ ?

(छटपटीएको आँसु, पृ. १६)

थापाका संयोगान्त गीत बढी लेखिएको पाइन्छ । यस भाव सम्बन्धित गीतको दुई पङ्क्ति तल दिइएको छ ।

तिम्रो मुस्कानले मेरो हृदय - संसार सजायो ।

निकै स्नेहले मेरो जीवन रंगीन बनायो ॥

(पाएर तिम्रो स्नेह, पृ. १६)

४.१.८ बिम्ब

यस शीर्षकलाई बिम्ब र प्रतीक गरी दुई भागमा छुट्याइएको छ ।

संस्कृतको प्रतिच्छाको नेपाली शब्द बिम्बलाई अङ्ग्रेजीमा इमेज भनिन्छ । कुनै वस्तुको मस्तिष्कमा पर्ने छायाँ नै बिम्ब हो । कुनै वस्तु, कार्य, भाव, विचार तथा संवेगमय मानसिक तस्वीरहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्न भाषिक एकाइलाई बिम्ब भनिन्छ । भनाइलाई सादृश्यात्मक बनाउन साहित्यमा बिम्बको प्रयोग गरिन्छ । बिम्बले अमूर्ततालाई मूर्तता दिने काम गर्दछ । बिम्बकै प्रयोगबाट चरित्रले गरिने क्रियाकलापमा पूर्णता आउँछ, साहित्यमा उपमान बिम्ब रचनाको मूल उपकरण हुन्छ । प्रत्येक उपमानको आफ्नो बिम्ब हुन्छ, र यसले भावनालाई जीवन्त बनाउँछ ।

थापाको दिलको आवाज गीत संग्रहमा ठाउँ ठाउँमा बिम्बको प्रयोग गरेका छन् यसै प्रसंगमा सूर्य, चन्द्रमा, तारा, बादल, गुराँसको फूल, खरानी चौतारी, पहाड, गोरेटो प्रभात, मिरमिरे, कोइलीको स्वर, बगैँचा, औँसीको रात, जूनकिरी बसन्त, खोलानाला, भरना, आकाश, इन्द्रेणी, चट्टान, बादल, पानी, चरा, आदिको प्रयोग गर्दै उनले गीतमा नेपालीपन नेपाली संस्कृति र परम्परालाई पनि बिम्ब प्रयोग गरेर श्रोता तथा पाठकको मनलाई सधैं बिम्बले स्पर्श गराउन सधैं सफल भएका छन् । बिम्बका लागि अरू मुख्य तत्त्व भाषा र भाव भएकोले उनको गीतमा भाषा र भावको स्पष्टता गराउन बिम्बको प्रयोग गरेका छन् । बिम्बको प्रकार प्रयोग गरी गीत रचेका मध्ये केही गीतको पङ्क्ति तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) दुःश्यात्मक बिम्ब

बिहानी पख किरण र हरितका प्रणय देखेर ।
 लुक्दछ फूल लाजले रातो भै सुस्तरी मस्केर ॥
 भल्कन्छ फूलमा दुवैको सुखी चंचल जवानी ।
 हावाले गुनगुनाई भन्छ दुवैको कहानी ॥

(किरण र शीतको प्रणय, पृ. ८९)

डाँडाकाँडा गुराँस हेर ढकमक्क फूलेको ।
 साहिँलीको लज्जालु बैँश छ दिलमा खुलेको ॥
 पहाडको शीतल छायाँमा ।
 बटुवाले भारी बिसायो ॥
 जीवनको संगलो मायामा ।
 पिरतील स्वर्ग हँसायो ॥

(ढकमक्क फूलेको, पृ. ६३)

डाँडाकाँडा गुराँस फूल ढकमक्क फूलेको ।

उत्तरमा हिमाल हेर झलमल्ल खुलेको ॥

पहाडबाट भरना हेर । फरफर फरेको ।

नागबेली खोला सुन ! कल कल बगेको ॥

(डाँडाकाँडा लाग्यो घमाइलो, पृ. ६५)

(ख) गन्धसम्बन्धी बिम्ब

मिरमिरे प्रातमा टल्कने म त्यही शीत हुँ ।

चस्केका छातीमा कल्पने म व्यतित प्रीत हुँ ।

(म व्यथित प्रीत हुँ....।, पृ. ८८)

४.१.९ प्रतीक

गीतकार जगतमर्दन थापाले प्रतीकलाई पनि प्रयोग गरी गीत रचना गरेका छन् । गीतमा बिम्बको भैँ प्रतीकको पनि महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । गीतमा प्रयोग गरिने वस्तु तथा घटना जसले सोको अर्थ नबुझाएर त्यसभन्दा परको अर्थ बुझाउने वस्तुलाई प्रतीक भनिन्छ । 'खास वस्तु, विषय, दृश्य आदिलाई जनाउने अर्को वस्तु वा चिनोलाई प्रतीक मानिन्छ । प्रतीकले जहिले पनि व्यञ्जनात्मक अर्थ दिन्छ । प्रतीकको प्रयोग उचित रूपमा गर्न सकिएमा गीत कलात्मक र उत्कृष्ट बन्दछ । गीतमा समुद्र, वन, उपवन, फूलपान, प्राणीजगत आदिबाट प्रतीकको प्रयोग गरिन्छ । साहित्यमा अन्य विधामा भैँ गीतमा भियक, लोकसाहित्य, पूर्वसन्दर्भका साथै प्रकृति, प्राणी जगत् र मानव निर्मित वस्तुहरूबाट प्रतीक निर्माण प्रतीक निर्माण गरिन्छ ।

जगतमर्दन थापाको गीतमा पाइने प्रतीकहरूलाई प्रकार सहित निम्नानुसार देखाइएको छ ।

(क) परम्परित प्रतीक

युवती : सूर्य र जून हाँसेर हुन्न यो देश झलमल्ल ।
महेन्द्र ज्योति चम्केमा हुन्छ, यो राष्ट्र उज्वल ॥
(आत्मविश्वास, पृ. २)

(ख) व्यक्तिगत प्रतीक

कान्छा : गुराँस फूल शर्मायो । गालाको लाली देखेर ।
हाँस्यो तिम्रो ओठ त्यो । यो मन चोरेर ।
हिँड्न जाउँ ए कान्छी ?
मायाको गाँठो लौ बाँधी ॥
कान्छी : चिन्दछु तिम्री खुनीलाई, तिम्री भँवरा वैगुनीलाई ॥
दिलमा आगो लगाई, भाग्छौ मन कल्पाई ॥
नफकाउ कान्छा ? यसरी ।
चाहिँदैन तिम्रो पिरती ॥
(मायाको संगलो बचन, पृ. ३०)

(ग) विश्वव्यापी प्रतीक

दिलको कथा फूलले सुन्छ, काँडाले सुन्दैन ।
आँसुको मोल दिलले बुझ्छ, ढुङ्गाले बुझ्दैन ॥
(दिलका कथा, पृ. ७०)

माथिको उपयुक्त उदाहरण मध्ये 'क' मा महेन्द्र ज्योतीले तत्कालीन राजा महेन्द्रलाई चम्किलो ताराका रूपमा देशविकासका रूपमा 'ख' मा गुराँस फूललाई कोमलता, खुशीको प्रतीकका रूपमा, त्यस्तै भँवरालाई यौन तथा कामक्रीडाका रूपमा 'ग' मा काँडा र ढुङ्गाले कठोरता बुझाएकाले प्रतीक हुन ।

यसैगरी खोलाको बगरमा उब्जाउहीन भूमि र आँसुको तालमा फूलेको फूल
भनेको दुःखै दुःख बीचको सुन्दर वस्तु जनाउँछ ।

थापाका दिलको आवाज गीतसङ्ग्रहमा प्रतीकको रूपमा केही गीतमा मात्र
प्रयोग गरेको पाइन्छ । प्रतीकको प्रयोगले गीतलाई सटिक अर्थ, सरल भाषा, अर्थ
बुझ्न सजिलो भएकोले गीतमा प्रतीकको प्रयोग आवश्यक छ ।

४.१.१० भाषाशैली

भाषाशैलीको प्रयोग

भाषा विनियमको आधार हो । साहित्यमा भाषालाई यस्तो खालको रूप प्रदान
गर्नुको मुख्य गीतमा छन्द मिलाउनु, अनुप्रासको प्रयोग गर्दै सङ्गीत सिर्जना गर्नु हो ।
साहित्यको सम्पूर्ण विधामा जस्तै गीतमा पनि यसमा प्रयोग गरिने भाषा काव्यात्मक,
रागात्मक, आलङ्कारिक एवं कलात्मक हुनु पर्दछ ।

गीत एवं पद्य विधा भएकाले पद्यात्मक शैली प्रयोग गरी स्वर तथा व्यञ्जन
वर्णको प्रयोग गरी लयात्मक भाषाको प्रयोग गीतमा गरिन्छ । गीत कवितासँग मेल
खाने खालको अंश भएकाले गीतको भाषा काव्यात्मक हुनुपर्दछ । गतिमा आदि, मध्य र
अन्त्यमा गीतलाई लयात्मक बनाउन अनुप्रासले गर्दछ । गीतमा सबै प्रकारको श्रोता,
पाठक भएकाले भाषा सरल, सहज एवम् प्रभावकारी सन्तुलित प्रयोग गरेको खण्डमा
के शिक्षित के अशिक्षित सम्पूर्ण स्तरका श्रोता तथा पाठकको मन लोभ्याउँछ ।

थापाका यस सङ्ग्रहमा सरल, सहज सरस, प्रभावपूर्ण एवम् सन्तुलित भाषा
प्रयोग गरेका छन् जसकारणले हिमाल, पहाड, तराई, गाउँ, सहर कुनाकापचामा बसेर
सम्पूर्ण श्रोता तथा पाठकले भाषाको सरलता बुझी गीत जनजिब्रोमा भुण्डिने गर्दछ ।
तत्सम, तद्भव, आगन्तुक एवं भर्रा शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

विरह, आकाश, पथ, उषा, रजनी, प्रभात, नयन स्वर्ग आदि तत्सम शब्द सराबी, दिल, नजर, इसारा आगन्तुक शब्द फरफर, मलमल, भल्यास्स, रिमरिम जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

कतिपय ठाउँमा प्रश्नवाचक चिन्ह, अल्पविराम, पूर्णविराम तथा विस्मयादिबोधक चिन्हले भाषालाई लयात्मक बनाएको छ । उनले बादल वगेको, महेन्द्रज्योति, प्रगतिचोटि, एसिया शान जस्ता शब्दहरू आफ्नै किसिमले प्रयोग गरेका छन् । उनले उनको दिलको आवाज गीत सङ्ग्रहमा सय वटा गीत मध्ये धेरैजसो गीतमा दिल शब्द प्रयोग गरेका छन् । त्यसैले गीतकार थापाले दिलको आवाज गीत सङ्ग्रहमा गरिएको भाषा खासै परिमार्जित, उन्नत परिष्कृत किसिमको देखिँदैन । वास्तवमा, उनको प्रयास गीतसङ्ग्रह हुनाले पनि उनको भाषामा खासै निरत्खरताको कमी र शैल्पिक चमत्कारमा कमजोर देखिन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

वि.सं. १९९३ माघ २० गते पिता नरमर्दन थापा र माता भोजकुमारी थापाको पहिलो पुत्रका रूपमा सगरमाथा अञ्चल, सप्तरी जिल्लाको बयरवा गा.वि.स.को बरमभिया भन्ने गाउँमा जगतमर्दन थापाको जन्म भएको हो । यिनै जगतमर्दन थापा गीतका भएर परिचित हुन पुगे । यिनको न्वारणको नाम नै जगतमर्दन थापा भएकाले हालसम्म यही नामले चर्चित छन् । सप्तरीमा जन्मिएका जगतमर्दन थापाको पुख्र्यौली थलो र स्थायी घर काठमाडौँमा रहेको थियो । बाबुको जागिर सरुवा सप्तरीमा भएकोले यिनको जन्म सप्तरीमा भएको पुष्टि हुन्छ । पिताको जागिर वि.सं. २००८ सालमा काठमाडौँ पुनः सरुवा भएको हुनाले यिनी पिताका साथमा काठमाडौँ आई । आजसम्म लाजिम्पाटस्थित रानीबारीमा स्थायी रूपले आफ्नै निजी निवासमा बस्दै आएका छन् ।

मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मी हुर्की गरेका थापाका ९ भाइ छोरा र ५ बहिनी छोरीको जन्मले आर्थिक अवस्था कमजोर भएकोले लोकसेवा लडेर कर्मचारी सञ्जयकोशमा जागिरे हुन पुगे । गीतकार एवम् गायकका रूपमा आजभन्दा करिब साढे चार दशकअघि नै चर्चाको शिखरमा पुगेका थापाले वि.सं. २०१४ सालदेखि गीत लेख्दै आएका थापाले वि.सं. २०१९ सालमा कलकत्ताको हिज मास्टर्स भ्वाईसमा माया लुकाई लुक्दैन बोलको गीत पहिलोपटक रेकर्ड गराएका थिए ।

जगतमर्दन थापाको **दिलको आवाज** (२०२१) गीतसङ्ग्रहका रूपमा प्रकाशित कृति हो । हालसम्म एक मात्र गीतसङ्ग्रहको रूपमा रहेको दिलको आवाजभित्र जगतमर्दन थापाले सयवटा गीतहरू समावेश गरेका छन् । यो कृति पूर्व पहिचान राजमार्ग निर्माका क्रममा योगदान दिइरहेका र कडा परिश्रम गरिरहेका समस्त नेपालीप्रति समर्पित गरिएको छ । यस कृतिमा गीतकारले गीतकै माध्यमबाट

पूर्वपश्चिम खुल्दै गरेको राजमार्गलाई प्रगतिको ढोका खुलेको विचार व्यक्त गरी राजा महेन्द्रलाई ज्योतिका रूपमा चिनाउन पुगेका छन् । राजा महेन्द्रबाट देश विकास हुन सक्ने सम्भावना प्रस्तुत गर्दै राजारानीको आज्ञानुसार कार्य सम्पूर्ण नेपालीलाई आग्रह गरेका छन् ।

यस कृतिमा देशप्रेमको भावले ओतप्रोत भएका गीतका साथै माया प्रेमका भावले सुसज्जित भएका गीतहरू पनि सङ्कलित छन् । देशभक्तिपूर्ण भावलाई विषयवस्तु बनाई लेखिएका गीतमा नेपाललाई प्रगतिको उच्च शिखरमा पुऱ्याउने प्रयासस्वरूप एक करोड नेपालीको एउटै आवाज हुनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । सम्पूर्ण नेपाली, हिमाली तथा गोर्खालीलाई चम्कन र विकासतर्फ लम्बन आग्रह गर्दै कडा परिश्रम र पसिना बगाएर नेपाललाई विश्वसामु चिनाउन अनुरोध गरेका छन् । गीतकार थापाले युगल तथा एकल गीतका माध्यमबाट भूयाउरे लयमा राष्ट्रभक्तिको महिमागान गाउँदै चन्द्र, सूर्य र नौलाखे तारा चम्कँदैमा देश झलमल्ल नहुने तर जनता सबै एकजुट भएर लागेमा देश विकास हुने सङ्केत दिएका छन् । प्रेमप्रणयमूलक विषयवस्तुमा आधारित गीतमा प्रेमका संयोग र वियोगावस्थालाई झल्काउने खालका गीत समावेश छन् । प्रेमका संयोग भाव व्यक्त गर्ने गीतमा मायालु भेट्टा हृदय मस्किने, आँखा-आँखा अल्झिँदा प्रेम बस्ने, मायालुको रूप देखेर चन्द्रमा लडिने, लुकेर हानेको तीर हृदयमा पिर बन्ने, मायालुको नौलो रीतमा हृदयको गीत गुञ्जने विचार व्यक्त गरिएको छ भने वियोग भाव जगाउने गीतमा मायालुले छोडेर गएपछि छाती चर्केको, आफू आँसुको सागरमा फुलेको फूलभैँ भएको, अब हृदयमा रुवाइ मात्र बाँकी रहेको उल्लेख गरिएको छ । नेपालका डाँडाकाँडा, खोलनाला, पानीपँधेरो, खेताला गोठालामा बसेको माया पिरतीको महिमागान गर्दै नेपाली प्रकृति, नेपालीपन, नेपाली संस्कृति आदि झल्काउने गीतहरू स्तरीय छन् । प्रेमका संयोग भावभन्दा वियोग भाव उजागर गर्ने गीतहरू बढी सफल छन् । नेपाली प्रकृतिलाई उद्दीपन विभावका रूपमा लिँदै प्रकृति खिन्न हुँदा मानिसको मन पनि खिन्न हुने र प्रकृति खुसी हुँदा मानव मन पनि खुसी हुने कुरा गीतका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन्

। कतिपय गीतमा मानवतावादी चेतना पाइन्छ भने कतिपय गीतमा प्रकृतिको सुन्दर र यथार्थ वर्णन गरिएको छ । गतिलाई देश, प्रेम र माया प्रेमको भावले रङ्गाएर पाठक वा श्रोतासामु भाव सञ्चार गर्ने काम गीतकारले गरेका छन् । नेपाली लोकले रुचाएको लय लोकलयलाई आधार मानी सबैको मन छुन सक्ने भ्याउरे लयको प्रयोग अधिकांश गीतहरूमा गरिएको छ । भ्याउरे लयमा लेखिएका गीतमा अक्षरको समान वितरण भएको पाइँदैन । कुनै गीतका पङ्क्तिमा १४ अक्षर छन् भने कुनै पङ्क्तिमा २) अक्षरसम्म विसतार भएका छन् । यस कृतिमा सङ्कलित गीतहरू सङ्गीतबद्ध रहेका छन् । कतिपय गीतहरू वि.सं. २०१९ सालतिरै सङ्गीतबद्ध थिए भने कतिपय गीतहरू २०५८सालमा आएर सङ्गीतबद्ध भएका छन् र कतिपय गीतहरू सङ्गीतबद्ध हुने सम्भावना अझ कायम छन् । ध्वनिसङ्गीत सबै गीतले प्राप्त गरेका छन् भने वाद्ययन्त्रसहितको सङ्गीत कम गीतले मात्र पाएका छन् । आफ्नो अभिव्यक्तिलाई सरल, सहज र स्वाभाविक तरिकाले व्यक्त गर्न चाहने गीतकार थापाले ठाउँठाउँमा बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग पनि गरेका छन् । तर ती बिम्ब र प्रतीकले भावबोधमा कुनै कठिनाई सिर्जना गरेका छैनन् । गीतको मुख्य विशेषता लयात्मक भएकाले यस कृतिका प्रत्येक गीत लय व्यवस्थामा बाँधिएका छन् । गीतमा अनुप्रास र उपमा अलङ्कारको प्रयोग निकै मात्रामा गरिएको छ । अनुप्रासले गीतलाई लयात्मक बनाएका छन् । सबै गीतमा अन्त्यानुप्रास मिलाइएको छ भने कुनै गीतमा अन्त्यानुप्रास, मध्यानुप्रास र आध्यानुप्राससमेत मिलाइएको छ । गीतका पङ्क्तिको वितरणमा समनता नपाइने यस कृतिका गीत-पङ्क्तिहरू कुनै गीतमा ६ हरफसम्म पुगेका छन् भने कुनै गीतमा एक पङ्क्तिलाई नै केटा र केटीले आधा-आधा गरेर गाउने गरेको देखिन्छ । यो कृति पूर्व-पश्चिम राजमार्गमा कार्यरत कठोर परिश्रम गर्ने मजदुरप्रति समर्पित भएकाले उनीहरूले बुझ्ने सरल, सरस र स्वाभाविक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । साहित्य सरल र सरसका साथै बोधगम्य हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्न गीतकार थापाले के गाउँ, के सरसका साथै बोधगम्य हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने गीतकार थापाले के गाउँ, के सहर, के शिक्षित, के अशिक्षित, हिमाल, पहाड, तराई, युवा, बृद्धा सबैको मन छुन

सक्ने भाषाको प्रयोग यस कृतिमा गरेका छन् । तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तथा भर्त्ता शब्दका साथै गीतकारद्वारा निर्मित शब्दको प्रयोग पनि यदाकता गरिएको छ । त्यसैले यस कृतिमा समावेश गरिएका गीतमा सबैले बुझ्ने सरल, सरस र अनुप्रायसयुक्त भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

चालीस वर्षको लामो कालखण्डपछि जगतमर्दन थापाको पहिलो गीति एल्बम ४० वर्षअघि ४० वर्षपछि (२०५८) म्युजिक नेपालद्वारा श्रोतामाभ ल्याइएको हो । यस एल्बममा जगतमर्दन थापाले आफूलाई गीतकार, गायक एवम् सङ्गीतकारको स्थानमा एकैचोटि उभ्याएका छन् । जम्मा आठवटा गीतलाई स्वर, सङ्गीत र गायन गरिएको यस एल्बममा गायक जगतमर्दन थापा र उनलाई साथ दिने गायिकाद्वय लोचन भट्टराई र शर्मिला बर्देवा रहेका छन् । यस एल्बमका ६ वटा गीतमा स्वयम् जगतमर्दन थापाको सङ्गीत रहेको छ भने अन्य दुईवटा गीतमा प्रेमदास प्रकाश र महेन्द्र सङ्गीत निकेतनले सङ्गीत गर्ने काम गरेका छन् । ४० वर्षअघि सङ्गीतबद्ध भएका चारवटा गीत र ४० वर्षपछि सङ्गीतबद्ध भएका चारवटा गीतको सङ्कलन गरिएको यस एल्बमका आठवटै गीतहरू २०२१ सालमा दिलको आवाज गीतसङ्ग्रहमा प्रकाशित भइसकेका छन् । प्रेमसम्बन्धी विषयवस्तुमा आधारित यी आठवटै गीत प्रेमभावले ओतप्रोत भएका छन् । यी आठवटै गीतमा नेपाली मायाको झल्को पाइन्छ । प्रेमका संयोग र वियोग भावले सुसज्जित भएका यी गीतले श्रोताको हृदयमा पनि सोही भाव जगाउने काम गरेका छन् । रचनाका दृष्टिले यी आठवटै गीतहरू एउटै युग र समयका भए पनि रेकर्डिङका हिसाबले चारवटा गीत चालीस वर्षअघिका र चारवटा गीत चालीस वर्षपछिका छन् । गीतको लेखन, विषयवस्तुको चयन, शब्दसङ्गीतको प्रयोग र भाषा प्रयोगका दृष्टिले यी आठवटै गीतमा समानता पाइन्छ भने रेकर्डिङ स्वर र वाद्ययन्त्रसहितको सङ्गीतका दृष्टिले चालीस वर्षअघि चालीस वर्षपछिका गीतमा भिन्नता पाइन्छ । यस एल्बमको विषयवस्तु प्रेमप्रणयमूलक रहेको छ । यस एल्बममा समावेश आठवटै गीतले नेपाली युवायुवतीको मिलन र विछोडलाई व्यक्त गरेका छन् । माया लुकाएर नलुक्ने, त्यो जसरी भए पनि हृदयमा देखापरिहाल्ने, केटाकेटीको

मिलनबाट उत्पन्न खुसी, उमङ्ग र हर्षोल्लासलाई एक प्रकारका गीतले व्यक्त गरेका छन् भने मिलनपछिको विछोडावस्थामा उत्पन्न निराशा, आक्रोश, छटपटी, वेदना र पिडाका साथै हीनताबोधलाई अर्को प्रकारका गीतले व्यक्त गरेका छन् । प्रेमका संयोग र वियोग भाव श्रोताका मनमा जागृत गराउन सफल यस एल्बमका संयोगभन्दा वियोग भाव व्यक्त भएका गीत बढी शक्तिशाली रहेका छन् । संरचनाका दृष्टिले कतिपय गीत लामा र कतिपय गति छोट्टा रहेका छन् । प्रायः भ्याउरे लयको प्रयोग गरिएकाले सबै गीतहरू गेयात्मक छन् । सबै गीतमा अन्त्यानुप्रासको उचित संयोजन गरिएको छ भने सङ्गीतात्मकताका दृष्टिले यी आठवटै गीतहरू सङ्गीतबद्ध रहेका छन् । ठाउँ-ठाउँमा बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको उचित प्रयोग गरिए तापनि सबै गीतहरू बोधगम्य रहेका छन् । सरल, सहज र स्वाभाविक भाषाको प्रयोग गरिएको यस एल्बमा २०२१ सालतिरका श्रोता तथा पाठकको स्तरलाई ध्यानमा राखी सोही बमोजिमको भाषा प्रयोग गरिएको छ । विषयवस्तु, लयविधान, भावविधान, सङ्गीतात्मकता, बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग, गेयात्मकता र भाषा प्रयोगका दृष्टिले यस एल्बममा सङ्कलित गीतहरू सबल रहेका छन् ।

साहित्य सरल, सरस, स्वाभाविक र बोधगम्य हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने जगतमर्दन थापाका रचना तथा साहित्यिक कृति सहज र सरल छन् । साहित्य सर्वसाधारणका लागि उपयोगी पनि हुनुपर्छ र यसले समाजसुधारको अपेक्षा राख्नुपर्छ भन्ने धारणाअनुरूप उनका रचनाहरूमा दुरुहता र क्लिष्टता आउन नदिन सरल र सुबोध गद्य र पद्य भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । सरल भाषा प्रयोगका कारण उनका रचनाहरू मार्मिक, हृदयस्पर्शी र समाजसुधारक छन् । उनले आफ्ना सिर्जनामा आफूले प्रत्यक्ष रूपले देखेका, भोगेका, सुनेका तथा अनुभव गरेका कुरालाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गर्दै मान्छेका मनका अन्तरकुन्तरलाई खोतलखातल पार्ने काम इमानदारीपूर्वक गरेका छन् । काठमाडौँ सहरी समाजको चित्र यथार्थपरक ढंगले उतार्ने थापा एक सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । नेपाली साहित्यका गीतको

क्षेत्रमा थापाले पुऱ्याएको योगदान उल्लेखनीय रहेको छ । गीतका क्षेत्रमा उनको योगदान अविस्मरणीय रहेको देखिन्छ ।

नेपाली साहित्यकाशमा उदाएका साहित्यकारहरूमध्ये एक साहित्यकार जगतमर्दन थापा पनि हुन् । विद्यार्थी कालदेखि नै साहित्य र सङ्गीतप्रति विशेष रुचि लिने थापाले वि.सं. २०२१ सालतिरै आफूलाई एक सफल गीतकारका रूपमा चिनाइसकेका थिए तर आर्थिक अभावले साहित्य र सङ्गीतमा लाग्न अवरोध भएकाले साहित्य र सङ्गीतलाई त्यागेर उनी जब सरकारी सेवातिर लागे तब उनको साहित्यिक र साङ्गीतिक यात्रा बीचैमा टुट्न गई साहित्यिक व्यक्तित्व ओभेलमा पर्दै गयो । प्रशासनिक कार्यव्यस्तताले गर्दा साहित्य र सङ्गीतलाई निरन्तरता दिन नसकेका कारण उनी साहित्यिक क्षेत्रबाट अलप हुन पुगे । वि.सं. २०२१ सालमै दुईवटा कृषि प्रकाशित गरे तापनि उनका कृतिका बारेमा समालोचक तथा पत्रकारहरू मौन देखिन्छन् । तर ३३ वर्षे सरकारी जागिरबाट अवकाश प्राप्त भएपछि जब उनी साहित्य र सङ्गीतप्रति आकृष्ट हुन्छन् र ४० वर्षअघि ४० वर्षपछि नामक गीति एल्बम विमोचित गराई श्रोतामाझ ल्याउँछन् तब उनी चर्चा गर्न लायक हुन्छन् । हाल ७२ वर्षको उमेरमा पनि साहित्य र सङ्गीतप्रति साधनारत देखिएका थापा अझ केही कृति र एल्बम प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यको सेवामा समर्पित हुने कुरामा विश्वस्त छन् । नेपाली साहित्यका गीतका क्षेत्रमा उनले पुऱ्याएको योगदान अविस्मरणीय देखिन्छ । आफ्नो जीवनको बयोवृद्ध अवस्थामा पुग्दासमेत अझै साहित्य साधनामा तल्लीन थापाले त्यस समयमा नेपाली साहित्यकार र साहित्यिक कृतिहरूको अभाव पूर्ति मात्र गरेनन्, आफ्ना रचनामार्फत सामाजिक मूल्य-मान्यताको सम्प्रेषण गरी आजको प्रतिस्पर्धात्मक साहित्यिक युगमा पनि आफूलाई उच्च दर्जाको गहकिलो स्थानमा राख्न सफल छन् । विभिन्न रचनाबाट प्राप्त नीति, जीवनदर्शन, बालशिक्षा, नारीशिक्षा, आदर्श, मनोरञ्जन आदिजस्ता विषयलाई सौन्दर्य तत्त्वले रङ्गाएर पाठकसामु पुऱ्याउने जगतमर्दन थापाका कृतिभिन्न निहीत उद्देश्यले गुणात्मक योगदानलाई माथि उठाएका छन् । साहित्यका विविध विधामा कलम चलाई त्यसमा

सफलतासमेत प्राप्त गरेर उच्च तहका साहित्यिक कृतिहरू पस्कने थापाका कृतिहरू सङ्ख्यात्मकभन्दा गुणात्मक दृष्टिले मूल्यवान छन् ।

गीतकार जगतमर्दन थापाका गीतहरू मध्ये लुकी लुकी, इशारामा छाडेको त्यो तीर, आँशुको तालमा फुलेको फूल हुँ, सम्झना तिम्रो आएर मनमा वेदना फैलायो, वैगुनीलाई नभन आफ्नो मनका वेदना, कोइलीले सम्झाइदियो बितेको त्यो दिन अन्य गति भन्दा विशेष शक्तिशाली गीतहरू हुन् । उनका मध्यम प्रकार गीतहरू हे परदेशी ! कुन देश जान्छौ के सन्देश बोकेर ? टाढा भए पनि मायाँ सम्झनामा भेटुँला, ए, साहिँली । नछोड नजरको थुँत्रो आदि हुन् भन सामान्य प्रकारका चाहिँ मायालु ! तिम्रो बाचाको भरोसामा म बाँचेको छु, मलाई थाहा छ तिम्री बैगुनी छेउ, डाँडाकाँडा गुराँश हेर ढकमक्क फुलेको, रोएको होइन, साथी मेरो आँखा बिभाएका गीतहरू हुन् । यी मध्ये अन्य गीतहरू पनि विशेष शक्तिशाली, मध्यम र सामान्य प्रकार छन् ।

करीब चार दशकको गीत लेखनका यात्रा तय गरिसकेका गीतकार जगतमर्दन थापा अबै लामो समयको प्रौढ अनुभव लिएर खारिएका र माभिएका गीत लेखनको निम्ति गीत लेखनको यात्रामा निरन्तर दिइरहेकै छन् ।

केही सम्भावित शोध शीर्षकहरू

(क) जगतमर्दन थापाको गीतमा विम्ब तथा प्रतीक

(ख) जगतमर्दन थापाको गीतमा विषयवस्तु तथा भाव

सन्दर्भ सूची

“गीतहरूको स्तर घट्दै गइरहेको छ”, गोरखापत्र (वर्ष १०१, अङ्क ११३, २०५८, भदौ ११), पृ. २ ।

“जगतमर्दन थापाको गीति एल्बम विमोचित”, राजधानी (वर्ष १, अङ्क १३७, २०५८, कार्तिक २), पृ. ११ ।

थापा, जगतमर्दन, दिलको आवाज, काठमाडौं : अन्नपूर्ण प्रेस, २०२१ ।

....., ४० वर्षअघि ४० वर्षपछि गीतिक्यासेट, काठमाडौं : म्युजिक नेपाल २०५८ ।

“थापा पुनः सक्रिय”, गोरखापत्र (वर्ष १०१, अङ्क १६५, २०५८, कार्तिक २), पृ. १२ ।

दिवस/दीपेन्द्र, “उमेरले छेकेन मनलाई”, स्पेशटाइम (वर्ष २, अङ्क ३५४, २०५९ कार्तिक ११), पृ. ५ ।

पाण्डेय, दयाराम, “पुन जुमुराउँदैछन् जगतमर्दन थापा”, स्पेशटाइम (वर्ष १, अङ्क ९०, २०५७ माघ १७), पृ. थाहा नभएको ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम, उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, ललितपुर: साभा प्रकाशन, २०५६ ।

बराल, कृष्णहरि, गीत : सिद्धान्त र इतिहास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६० ।

भट्टराई, घटराज, नेपाली लेखककोश, काठमाडौं : देवकोटा प्रतिष्ठान, २०५६ ।

यात्री, कृष्ण शाह, “कलाको नसा दह्रो”, हिमाल (२०५८), पौष १-१५ ।

राई, अशोक प्यासी, “रसिलो बूढेसकाल”, अन्नपूर्ण पोष्ट (वर्ष ६, अङ्क ३३०, २०६४, चैत्र १६), पृ. ६ ।

रौनियार, दीपक, “जीवनको पूर्वाद्धमा पनि विद्यार्थी उत्तराद्धमा पनि विद्यार्थी” नेपाल समाचारपत्र (वर्ष ६, अङ्क ३१८, २०५८ मङ्सिर १५), पृ. १० ।

लम्साल, ध्रुव, “सङ्गीत सिकेर सकिँदैन”, राजधानी (वर्ष २, अङ्क १३८, २०५९ कार्तिक ८), पृ. ८ ।

“शुभकामना”, कान्तिपुर (वर्ष ९, अङ्क २६६, २०५८, कार्तिक २९), पृ. १६ ।

क्षत्री, डब्बु, “बहुमुखी प्रतिभाका धनी जगतमर्दन थापा”, राजधानी (वर्ष १, अङ्क ८३, २०५८, भदौ ९), पृ. २ ।